

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“ AZƏRBAYCANDA VERGİ GƏLİRLƏRİNİN PLANLAŞDIRILMASI
PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Rzalı Zəhra Hikmət qızı

BAKI – 2019 il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.u.f.d.,dos

Əhmədov Fariz Saleh oğlu

“ _____ ” _____ 2019-ci il

“ AZƏRBAYCANDA VERGİ GƏLİRLƏRİNİN PLANLAŞDIRILMASI
PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI ” mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisaslaşmanın şifri və adı: 060402-Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit

Qrup: 400

Magistrant
Rzalı Zəhra Hikmət

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.n., dos. Məhərrəmov Ramiz Bulut

_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.e.n., dos.S.İlqar Zülfüqar oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d., professor K.Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2019 il

Summary

The actuality of the research: Taxes, based on the sovereignty of the state to finance power of organized society, where people are forced to pay the forces of economic values. In parallel with the growth and complexity of the services provided by the state, as well as other services essential public services are financed by taxes. Taxpayers, to avoid tax burden on them, can apply an effective tax planning strategy benefiting from gaps in the law, discount, exception and so on.

Purpose and Objectives of the Research: The main purpose of the research is consist of analyzing tax revenues, tax planning methods, tax forecasting results and determining directions of tax planning model realization.

Used Research Methods: As a theoretical-methodological bases of the research the official reports of the Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan, the Ministry of Taxes, The State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, as well as books of important scientists in the field of economics and various electronic resources have been used.

Research Information data: In the present situation, studies have been conducted to further develop the tax system by using foreign literature, and the experiences and innovations stated here have been put forward and relevant proposals have been made.

Results of the study: Theoretical and methodological foundations of tax revenue planning in the state budget as a whole were studied and researches were conducted. Methods of planning and forecasting on various types of tax revenues have been defined. Tax revenues were compared to GDP and assessed;

Scientifically-practical significance of the results: The practical importance of the research is consist of the scientific results and provisions of the conducted research work, to promote the formation of an effective tax system by applying tax planning methods that affect the development of the local economy separate analysis of the types of taxes in budget formation today and determination of the financial potential of the country based on the forecast.

Key words: Tax planning, tax system, tax evasion, regulations

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMEA	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
BMDM	Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi
Məs.	Məsələn
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	6
Fəsil I. VERGİ DAXILOLMALARININ PLANLAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI.....	10
1.1. Vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının məqsəd və vəzifələri.....	10
1.2. Vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının metodları.....	17
1.3. Vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri.....	22
Fəsil II. BÜDCƏ GƏLİRLƏRİNİN FORMALAŞMASINDA VERGİLƏRİN ROL.....	31
2.1. Vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının normativ-hüquqi bazası.....	31
2.2. Tədiyyələr üzrə vergi daxilolmalarının təhlili.....	38
2.3 Vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərinin formalaşmasına təsiri.....	46
Fəsil III. VERGİ DAXILOLMALARININ PLANLAŞDIRILMASININ TƏKMİLLƏŞDIRİLMƏSİ YOLLARI	51
3.1. Ayri-ayrı vergi növləri üzrə vergi daxilolmalarının planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması istiqamətləri.....	51
3.2. Plan-proqnoz göstəricilərinin kənarlaşmasının müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması istiqamətləri.....	57
N Ə T İ C Ə.....	64
Ə D Ə B İ Y Y A T S İ Y A H İ S İ	67
ƏLAVƏLƏR.....	70
Cədvəllərin siyahısı.....	70
Qrafiklərin siyahısı.....	70

GİRİŞ

Vergilər, dövlətin suverenlik gücünə əsaslanan dövlət xidmətlərini maliyyələşdirmək məqsədilə cəmiyyəti təşkil kəslərdən ödəmə güclərinə görə məcburi olaraq aldığı iqtisadi dəyərlərdir. Dövlət verdiyi xidmətlərin artımı və mürəkkəbliyinə paralel olaraq, əsas dövlət xidmətlərinin yanında digər xidmətlər də vergi ilə maliyyələşdirilir. Vergi ödəyiciləri, üzərlərinə yüklənən vergi yüklərdən xilas olmaq üçün, qanunda olan boşluqlar, endirim, istisna, azad və s. faydalanaraq təsirli bir vergi planlaması strategiyası tətbiq edə bilirlər..

Qanuni sərhədlər içində tətbiq olunan vergi planlaması, qısa dövrdə, müəssisələrə təmin etdiyi vergi qənaəti sayəsində sərbəst qalan iqtisadi resursların daha səmərəli və təsirli istifadəsini təmin edərkən; orta və uzun müddətli vergi daxilolmalarının artması ilə iqtisadi inkişafa müsbət təsir etməkdədir

Qloballaşan bir dünyada, biznes yalnız ölkə çərçivəsində deyil, xaricdə də öz fəaliyyətini göstərir. Bu səbəbdən, vergi planlaşdırma metodlarını müəyyən edərkən yalnız milli üsullardan yox həmçinin, beynəlxalq səviyyəli üsullardan da istifadə edilməlidir. Effektiv bir vergi planlaması tərtib edə bilmək üçün qüvvədə olan vergi qanunvericilik yaxşı təqib etmək, vergi ödəyicilərinin vergi yükünün miqdarını minimum səviyyəyə endirmək və s, gərəklidir.

İdarəetmə fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri də vergi planlaşdırmasıdır. Çünki, hər bir şəxsin ödənişlərinin böyük bir qismi vergi ödənişləri olduğu üçün, vergi planlaşdırmasını da xərclərin planlaşdırılmasının tərkib hissəsi kimi hesab etmək olar. Bu xərclər hər bir müəssisə üçün istehsal məsrəflərini artıran və əsas gəlirin miqdarını azaldan xərclərdir. Bununla da, vergi ödənişlərinin azaldılması, bütün müəssisələr üçün xərclərin minimuma endirilməsi və gəlirin artımı deməkdir.

Son 15 il ərzində iqtisadiyyatımızda baş verən inkişaf, həmçinin bu sahədə aparılan islahatların nəticəsidir ki, büdcədə olan vergi və digər daxilolmaların həcmində 14 dəfəyə qədər artım qeydə alınmışdır. Əlbəttə, aparılan bu islahatların

özəyində ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin tapşırıqları, həyata keçirilən kompleks tədbirlər dayanır. Vergilər Nazirliyi tərəfindən icrası həyata keçirilən «Vergi sistemi inkişafı üzrə 2013 - 2020-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş Strateji Plan» və «2013 - 2020-ci illəri əhatə edən vergi sisteminin inkişafı strategiyası» kimi sənədlərin uğurla yerinə yetirilməsi ölkəmizin vergi sahəsində gələcək inkişafının göstəriciləri hesab olunur.

Əgər düşünsək ki, vergiləri ölkə iqtisadiyyatın söykəndiyi əsas dayaqdır, o zaman dissertasiya işinin mövzusu sırf bu nöqtəyi – nəzərdən olduqca güncəl hesab oluna bilər. Bu cəhətdən də tədqiqat aparılmasına ehtiyac vardır.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Dissertasiya işi üzərində işləyərkən Azərbaycan iqtisadiyyatı sahəsində bütün qabaqcıl ədəbiyyatlardan istifadə olunmuş və bu sahədə əlaqədar məsələlərə həsr olunmuş tədqiqatlar öyrənilmişdir. Belə ki, Azərbaycanın iqtisadçı alimləri Həsənli M, Bağirov D, Məmmədov S , Sadıqov M , Kəlbiyev Y. və b. tərəfindən, iqtisadi tədqiqatlarda riyazi üsulların tətbiqi məsələləri Musayev A , Həsənli Y , Həsənov R. və b. tərəfindən, vergi gəlirlərinin planlaşdırılması, vergilərin proqnozlaşdırılması üsullarının nəzəri məsələləri, vergilər üzrə vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması istiqamətləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi vergi daxilolmaları üzrə təhlil aparmaq, vergilərin planlaşdırılması üsullarının nəzəri və təcrübi baxımdan araşdırmaq, vergi proqnozlaşdırmasının nəticələrinin təhlil etmək və vergi planlaşdırılması modelinin reallaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Qeyd olunan bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- problemin nəzəri – metodoloji baxışlarının öyrənilməsi və tədqiqi;
- vergilər üzrə daxilolmalarının planlaşdırılması üsullarının öyrənilməsi;
- vergi daxilolmalarının tədiyyələr üzrə tədqiq olunması;
- vergi daxilolmalarının ÜDM-lə müqayisə edilməsi və qiymətləndirilməsi;

- plan və proqnozlar əsasında vergilərin optimal dərəcəsinin müəyyən edilməsi və vergi potensialının qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqat işinin metodu və üsulu onun əsas məqsəd və vəzifələrinə uyğun şəkildə seçilmişdir. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları kimi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin Vergilər Nazirliyinin, Statistika komitəsindən əldə olunmuş rəsmi hesabatlarından, həmçinin iqtisadi sahədə önəmli alimlərin kitabları və müxtəlif elektron resurslardan istifadə edilmişdir. Eyni zamanda, işin tədqiqatında cədvəllərlə müqayisə, statistik rəqəmlərin təhlili və sistemli təhlil və digər üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin informasiya bazası Dissertasiya üzərində işləyərkən həm iqtisadçı alimlərin kitablarından, həm də bu sahənin qabaqcıl ekspertlərinin informasiya bazalarından istifadə edilmişdir. Hal – hazır ki, vəziyyətdə xarici ədəbiyyatlardan istifadə edərək, vergi sisteminin daha da inkişafı istiqamətində araşdırmalar aparılmış və burada bəhs edilmiş təcrübələr və yenilikləri tətbiq edərək müvafiq təkliflər də verilmişdir.

Tədqiqatın obyektini vergi daxilolmalarının təhlili, dövlət büdcəsində vergi daxilolmalarının müəyyənləşdirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti tədiyyələr üzrə vergi daxilolmaların planlaşdırılması, vergilərin planlaşdırılması modelinin qurulması və həyata keçirilməsi istiqamətləridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- bir bütün şəklində dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının nəzəri və metodoloji əsasları öyrənilmişdir və araşdırmalar aparılmışdır;
- müxtəlif növ vergilər üzrə daxilolmaların planlaşdırılma və proqnozlaşdırılması üsulları müəyyənləşdirilmişdir;
- vergi daxilolmalarının ÜDM-lə müqayisəsi edilmiş və qiymətləndirilmişdir;
- plan və proqnozlar əsasında vergilərin optimal dərəcəsinin müəyyən edilmiş və vergi potensialının qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti Aparılan tədqiqat işindən əldə edilən elmi nəticə və müddəalarından, yerli iqtisadiyyatın bərabər inkişafına təsir edən vergi planlaşdırılması üsullarından istifadə edərək səmərəli vergi sisteminin formalaşmasına imkan yaratmaq, günümüzdə büdcənin formalaşmasında vergi növlərini ayrı - ayrılıqda təhlil etmək və proqnoz əsasında ölkənin maliyyə potensialının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin həcmi - strukturu. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə, ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiya işinin mətni 69 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL

AZƏRBAYCANDA VERGİ GƏLİRLƏRİNİN PLANLAŞDIRILMASI

PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLİ YOLLARI

1.1 Vergi daxil olmalarının planlaşdırılmasının məqsəd və vəzifələri:

Günümüzdə qədər iqtisadiyyat fənni ilə əlaqədar nəşr edilmiş bütün ədəbiyyatlarda vergi planlaşdırılması anlayışı, hər birində fərqli bir mənə ifadə edir. Bunlardan bəzilərinə nəzər salaq:

- Hər bir vergi ödəyicisinin öhdəliyinə düşən vergi miqdarını minimuma endirmək üçün lazım olunan qanunvericilik vasitələri, metodları və üsullarından istifadə üçün vasitə;
- Vergi ödəmələrini və büdcəyə ayırmaların ölkə qanunvericiliyinə uyğun olaraq düzgün müəyyən olunması və idarə edilməsi;
- Hər hansı bir müəssisənin əlavə qazanc(mənfəət) qazanması üçün mövcud qanunvericiliyin çevik tətbiqi yolu və s.

Yuxarıda sadaladığımız bütün tərifləri nəzərə alaraq belə ümumləşdirmək olar ki, vergi planlaşdırması, qanunla müəyyənləşdirilmiş güzəşt və üsullardan istifadə etməklə vergi öhdəliyinin minimuma endirilməsidir. Həmçinin, yaranan hər hansı bir situasiya üçün konkret vergi rejimlərinin nəzərdə tutulması, vergitutma bazasında mövcud olan məlumatları hesablamaq üçün müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadəyə imkan yaradan və nəhayət vergi ödəyicilərinə bir çox güzəştlər təklif edən bir vasitə olaraq, qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır. Bunun əsas məqsədi vergi ödənişlərini minimuma endirmək üçün ən uyğun yolun seçməkdir. Vergi planlaşdırması, sahibkarlıq fəaliyyəti nəzdində və hal – hazırda aktuallığını qoruyan vergi qanunvericiliyi adı altında, vergi yükünün minimuma endirilməsi məqsədi ilə fəaliyyət hüququnun optimal quruluşunun seçilməsi deməkdir.

Son zamanlar vergi planlaşdırılmasının təşkili sahəsində seçilən strateji məqsədlər aşağıdakılardır:

- mənfəətin maksimallaşdırılması;
- rəqabətdə liderlik;
- müəssisə sahibləri, investorlar və kreditorların maliyyə və iqtisadi vəziyyətinin şəffaflığına nail olmaq.

Ümumiyyətlə vergi daxilolmalarının planlaşdırılması aşağıdakı bəyanatlar və müddəalar ilə təmsil edilə bilər:

1. Ancaq minimal vergi məbləği ödənilməlidir;
2. Bütün vergi imtiyazlarınızdan tam istifadə edilməlidir;
3. Vergilər müəyyən olunmuş dövrün son günündə ödənilməlidir.

Bildiyimiz kimi, vergilər yalnız “mexaniki yolla” minimuma endirilə bilməz, onlar həmçinin optimallaşdırılmalıdır. Belə ki;

- Müəyyən bir yerdən vergi ödənişlərinin azaldılması, başqa bir yerdən kiminsə xeyrinə səbəb ola bilər.
- Həmçinin, bu ixtisar nəzdində kiçik vergi endirimləri belə, maliyyə nəticələrinin azalmasına təsir edər və biznesin inkişafına ciddi şəkildə maneə törəder;

Hər bir vergi ödəyicisi, mülkiyyətinin müəyyən bir hissəsini dövlət xəzinəsinə verdiyi üçün, bu prosesdə ona dəyəcək ziyanı minimuma endirəcək üsulu seçmək hüququ qazanır, həmçinin qanunvericiliyin ysol verdiyi bütün vasitələrdən də istifadə edə bilər. (Е.С.ВЫЛКОВА, М.В.РОМАНОВСКИЙ. Налоговое планирование 2011.. s. 21)

Vergi planlaşdırılması 3 yerə bölünür: korporativ vergi planlaşdırması, şəxsi vergi planlaşdırması və qarışıq vergi planlaşdırması.

Korporativ vergi planlaşdırması dedikdə, müəssisə nəzdində vergi ödənişlərinin planlaşdırılması nəzərdə tutulur. Burada əsas diqqət mənfəət və əmlak vergisində olur.

Şəxsi vergi planlaşdırması isə hər bir fiziki şəxsin vergi ödəmələrinin həcmnin müəyyənləşdirilməsi deməkdir. Yəni, ölkəmizin vətəndaşlarının aylıq gəlirinin və vərəsəlik yolu ilə ötürülən istənilən əmlakın vergiyə cəlb olunması xüsusi diqqət mərkəzindədir.

Bununla yanaşı, elə vergi növləri də vardır ki, hər iki planlaşdırma üsulu ilə aparılır. Məsələn; əmlak vergisi, gömrük rüsumları və s. Digər vergi növləri həm şəxsi vergi planlaşdırılması, həm də korporativ vergi planlaşdırılması üsuluna aid edilir.

Həm vergi ödəyən vətəndaşların, həm də dövlətin qarşılıqlı olaraq ortaq qəbul etdikləri vergi planlaşdırma prinsipləri aşağıdakılardır:

- vergiyə vergi ödəyicisinə məxsus olan xalis gəlirin cəlb edilməsi;
- reallaşdırılmış gəlir (həyata keçmiş fakt) qaydası;
- vergi ödəyicisinin lazımı informasiyanın verilməsi ;
- vergi ödəyicisinin xeyrinə mübahisəli məsələlərin həll edilməsi.

Xalis gəlirin vergiyə cəlb edilməsi prinsipi yəni: vergi ödəyicisinin qanunla müəyyən olunmuş şəkildə əldə etdiyi ümumi gəlirdən və bu gəlirin əldə edilməsində çəkdiyi xərcləri çıxmağa, xərclərin müəyyən hissəsinin vergitutma məqsədilə, yalnız qanunvericiliklə müəyyən olunmuş normalar daxilində məhdudlaşdırılmağa və qanunla müəyyənləşdirilmiş xərcləri hüddud çərçivəsində maksimum çıxmağa şərait yaradır.

Reallaşdırılmış gəlir qaydası və ya digər adıyla həyata keçmiş fakt qaydası prinsipinə görə, vergi ödəyicisinin o halda vergi ödəmə zərurəti yaranar ki, o ya əldə etdiyi gəlir mənbəyinin sahibi olsun ya da onun barədə sərəncam vermə hüququna sahib olsun. Əks təqdirdə heç bir vergi öhdəliyindən bəhs edilə bilməz. (səhmin bazar qiymətinin yüksəlməsi, daşınmaz əmlak, və s.) Əgər mülk sahibi qeyd olunduğu şəkildə əmlakını satmır, yəni aktivlərin dəyər artımını gerçəkləşdirmirsə, o zaman vergitutma obyektı də yaranmır.

Vergi ödəyicisinə məlumatın verilməsi prinsipinə görə hər bir vergi orqanının öhdəliyində olan vergi ödəyicilərinə, hüquq və vəzifələri haqqında, həmçinin qanunvericilikdə meydana gələn dəyişikliklər haqqında məlumat vermək ən önəmli vəzifələridir. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə vergi müəssisələri hüquq normalarında baş vermiş dəyişikliklər haqqında, həmin qanun bir neçə ay qüvvəyə minmədən əvvəl vergi ödəyicilərinə xəbərdarlıq göndərir.

Dövlət və vergi ödəyiciləri arasındakı münasibətdə əsas prinsiplərdən biri, mübahisəli məsələlərin vergi ödəyicilərin xeyrinə həll olunmasıdır. Bu məsələnin norma və müddəalarını yalnız məhkəmələr şərh edə bilər. Bununla yanaşı, əgər vergi orqanları müəyyən mövzu ilə əlaqədar vergi ödəyicisini dəqiq və aydın şəkildə məlumatlandırmayıbsa və ya şərh etməyi bilsə, o zaman bu müddəalar vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə qarşı istifadə oluna bilməz. (И.С.Болсухина Налоговое планирование 2011:27)

Vergi planlaşdırması beynəlxalq və milli vergi planlaşdırması olaraq da təsnif olunur;

1. Beynəlxalq vergi planlaşdırmasında, xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqədar vergi ödəmələrinin müəyyənləşdirilməsi.
2. Ölkədaxili vergi planlaşdırmasında, fərdin öz milli mühakimə hüququndakı fəaliyyəti ilə bağlı vergi ödənişlərinin məbləğinin müəyyənləşdirilməsi

Həmçinin vergi planlaşdırılması aid olduğu dövrə uyğun olaraq, cari vergi planlaşdırmasına və strateji vergi planlaşdırmasına da bölünür. Cari vergi planlaşdırması aşağıdakı qeyd olunan amillərə əsasən müəyyənləşdirilir:

- vergi güzəştlərinin nəzərə alınması.
- qanunvericilikdəki boşluqlardan istifadə edilməsi,

Strateji vergi planlaşdırmasında isə xüsusiyyətinə görə vergitutma obyektinin nəzərə alınması əsas götürülür

- xüsusiyyətinə görə vergitutma obyektinin nəzərə alınması. Məsələn ; Bir çox ölkələrdə olan mövcud qanunvericilik, dövlətdən qiymətli kağızlar üçün nəzərdə tutulmuş gəlirləri vergiyə cəlb etmir.
- vergitutma subyektinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması. Məsələn, bəzi ölkələrdə hüquqi statusundan asılı olaraq bəzi müəssisələr mənfəət (Məsələn, bir sıra ölkələrdə bəzi müəssisələr öz hüquqi statusuna əsasən mənfəət (məsələn AFR-də mənfəət vergisindən azaddır baxmayaraq ki, qarışıq yoldaşlıq hüquqi şəxsdir.) vergisindən azaddırlar.
- (Bir çox ölkələrdə müxtəlif mənbələrə tətbiq edilən vergilər müxtəlif dərəcələrlə qiymətləndirilir. Məsələn, İsveçdə bank depozitlərindən və istiqrazlardan əldə edilən gəlirlərin və vergilərin dərəcəsi xeyli yüksək olmasına rəğmən, dividendlərdən əldə edilən vergilərin həcmi nisbətən aşağıdır. (Kaşin.V.A Налоговое планирование 2001.. s. 38) Aşağıda qeyd olunan üsullardan istifadə edərək, vəsaitləri düzgün yerləşdirilmək və gəlirin formalarının doğru müəyyənləşdirərək vergiləri nəzərəcarpacaq dərəcədə azaltmaq olar.
- Müxtəlif ölkələrin vergi rejimlərindən istifadə edilməsi. Məsələn, bir sıra ölkələr (Fransa, İsveçrə və s.) öz rezidentlərinin xarici ölkələrdə qazandıqları mənfəətləri vergiyə cəlb olunmurlar.
- beynəlxalq razılaşmaların tətbiq edilməsi. Məsələn, iki dəfə çox vergiqoymanın aradan qaldırılması barədə dövlətlərarası razılaşma.

Vergi planlaşdırılmasının bir neçə əsas prinsipləri var:

- qanunauyğunluq, yəni mövcud olan qanunvericiliklə uyğunlaşmaq;
- məhkəmə praktikasının və vergi orqanlarının optimallaşdırmaya münasibətini bilmək;
- perspektivlilik. Hər bir vergi ödəyicisi öncədən görməlidir ki, vergi planlaşdırmasının qanunsuz tətbiq olunması onun üçün maliyyə itkilərinə gətirib çıxardar,
- planlaşdırma mərhələliyi. Aşağıdakı mərhələlər buna nümunə ola bilər :
 1. müəssisənin təşkilati-hüquqi forması barədə qərarın qəbul edilməsi,

2. vergi mühakimə hüququ haqqında qərarın qəbul olunması,
 3. vergi imtiyazlarından istifadə olunma imkanlarının öyrənilməsi və s.
 4. vergi planlaşdırmasının maliyyə nəticələrinin başlıca hesablanması;
- vergi planlaşdırmasının fərdiliyi. Qeyd edək ki, müəssisələrin fəaliyyətinin özünəuyğun vergi sxemi və xüsusiyyətləri var;
 - vergi planlaşdırmasına dair forma və üsullar barədə qərarın qəbul edilmə əməkdaşlığı. Vergi planlaşdırılması əməkdaşlıq, kollektivlik işidir. Bu işdə mühasib, hüquqşünas və müəssisə rəhbərləri bir yerdə qərar verirlər, Daim yeni, orijinal qərarlar qəbul edilməsi və bu sahədə digər şirkətlərin fəaliyyətinin daim öyrənilməsi üçün fikir mübadiləsi aparılması şərtidir.

Vergi planlaşdırmasının əsas üsulları aşağıdakılardır:

- vergitutma obyektinin dəyişdirilməsi;
- vergitutma obyektinin parçalanması;
- vergitutma subyektinin dəyişdirilməsi;
- vergi yurisdiksiyasının dəyişdirilməsi;
- iqtisadi fəaliyyət formasının dəyişdirilməsi;
- güzəşt hüquqları əldə etmək üçün xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Vergitutma obyektinin dəyişdirilməsi üsulu vergi ödəyiciləri tərəfində aktiv formada istifadə edilir. Eyni bir işi həm xidmət barədə müqavilə, həm də muzzdlu iş müqaviləsi əsasında yerinə yetirmək mümkündür. Belə ki, birinci halda vergitutma obyektini əmək haqqı olacaq və muzzdlu işdən əldə edilmiş qəbul edilmiş gəlirlər üçün müəyyən edilmiş qaydada vergiyə cəlb olunacaq. İkinci halda isə vergitutma obyektini sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlir olacaq. (И.С.Болсухина Налоговое планирование 2011.. s. 25)

Vergi planlaşdırılması bir sıra qarşılıqlı mürəkkəb əlaqələrdən asılıdır. Bu proses, müəssisənin həm qeydiyyatdan əvvəl həm də sonrakı dövrlərini əhatə edə bilər. Müəssisə qeydiyyata düşənə qədər ki dövrə aşağıdakı qeyd edilən mərhələlərdən daxildir:

- yeni yaradılacaq müəssisənin fəaliyyətinin, məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi: Bu mərhələ çərçivəsində, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş vergi güzəştlərindən istifadə imkanları araşdırılır. Məsələn, Bəzi ölkələrdə istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələr üçün məxsusi güzəştlər müəyyən edilmişdir.
- Yeni yaradılmış müəssisə üçün məkanın müəyyənləşdirilməsi. Bu mərhələdə müəssisənin, onun filiallarının, törəmə müəssisələrinin yerləşəcəyi yeri müəyyənləşdirərkən vergi faktorunu dəyərləndirərək qərar qəbul edilməlidir.
- yeni müəssisənin təşkilati-hüquqi formasının seçilməsi. Bu mərhələnin əsas vəzifəsi konkret fəaliyyət məqsədləri üçün müəssisənin optimal təşkilati-hüquqi formasının seçilməlidir.

Müəssisənin qeydiyyatından sonra vergi planlaşdırması prosesi əsasən aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olur

- Vergi sahəsinin formalaşdırılması. Bu mərhələdə birinci növbədə vergi sahəsini müəyyən edən vergi cədvəli tərtib olunur. Qeyd olunan cədvəldə hər bir verginin özünəməxsus göstəriciləri vardır və nəticədə tətbiq ediləcək vergi güzəştlərinin təhlili aparılır və seçilən vergilərə dair güzəştlərdən istifadə üçün hərtərəfli planı tərtib olunur.
- Fəaliyyət aparılması üçün forma və üsulların müəyyənləşdirilməsi. Bu mərhələnin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, mövcud sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı vergi üstünlükləri və güzəştləri ən son dərəcədə dəqiq və düzgün şəkildə istifadə edilsin. Bu mərhələdə diqqətə alınmalı olan önəmli məsələlər işgüzar münasibətlərin planlaşdırılması, göstərilən güzəştlərdən məqsədəuyğun istifadə olunması və vergi qanunvericiliyində baş tutan dəyişikliklərə aktiv reaksiya verilməsi və s. dir.
- müəssisənin əsas vəsaitlərinin və mənfəətlərinin yerləşdirilməsinin forma və üsullarının seçilməsi. Bu mərhələdə müəssisənin əsas vəsaitlərinin və mənfəətlərinin vergi nöqtəyi-nəzərindən səmərəli yerləşdirilməsi

məsələlərinə toxunulur. Məsələn, bir çox ölkələrdə rekonstruksiya yönəldilən dividendlər, dövlət qiymətli kağızlarına qoyulan vəsaitlər və onlardan əldə edilən gəlirlər vergidən azad edilir.

Nəticə olaraq yuxarıda qeyd olunan mərhələləri sxematik şəkildə aşağıdakı kimi qeyd etmək olar.

Vergi planlaşdırmasının mərhələləri

<i>Qeydiyyatdan əvvəl</i>	<i>Qeydiyyatdan sonra</i>
1. müəssisənin məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi;	1. vergi sahəsinin seçilməsi;
2. müəssisənin yerləşəcəyi yerin seçilməsi;	2. fəaliyyətin forma və üsullarının seçilməsi;
3. müəssisənin təşkilati-hüquqi formasının seçilməsi.	3. müəssisənin aktivlərinin və mənfəətinin yerləşdirilməsinin forma və üsullarının seçilməsi.

Vergi ödənişlərini minimuma endirmək üçün istifadə edilən konkret üsulları çoxdur. Onlar vergi hüququnun normalarına, əlverişli vergi rejimlərinin və güzəştlərin tətbiqinə, ayrı-ayrı vergi növlərinin reqlamentləşdirən normalar arasındakı ziddiyyətlərdən istifadə edilməsinə əsaslanır.

1.2 Vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının metodları.

Vergi planlaşdırılması, bir təqvim ilində maksimum vergi üstünlüyü əldə etmək və ya ödənəcək vergini minimum endirmək üçün tam zamanında vergi borcunu müəyyənləşdirib ödəyən mükəlləflər tərəfindən reallaşdırılan və ehtiyatlı şəkildə hazırlanan, həm əvvəlki illərə, həm də irəliyə yönəlik ümumi qaydalar, proseslər və tədqiqat söyləri və s kimi ifadə edilir. (N.Y. Qlubkova Налоговое планирование 2008: s. 22)

Bu prosesi reallaşdırmaq üçün bir sıra metod və vasitələrdən istifadə edilir. Bu metodlar xarici və daxili metodlar olaraq təsnif edilir. Xarici metodlar adınan da göründüyü kimi beynəlxalq hadisələrin işə göstərdiyi təsirdir, bu səbəbdən də onların istifadəsi məhduddur. Bu metod, bir sıra üsulla həyata keçirilə bilər: vergi subyektinin dəyişdirilməsi, fəaliyyət növünün dəyişdirilməsi, vergi yurisdiksiyasının dəyişdirilməsi.

Vergi subyektinin əvəz edilməsi üsulu, daha əlverişli vergi rejiminin tətbiqi məqsədilə işin təşkilatı – hüquqi formaya uyğun, vergi optimallaşdırılması çərçivəsində istifadəsinə əsaslanır.

Vergi subyektinin fəaliyyət növünün dəyişdirilməsi metodu, həyata keçirilmişlərə nisbətən daha az dərəcədə vergiyə cəlb olunma yollarının müəyyənləşdirilməsi kimi başa düşmək olar. Bu metoddan istifadəyə nümunə olaraq bir ticarət təşkilatı əldə olunacaq əlavə gəlir üçün, başqa bir ticarət təşkilatının sifarişli ilə satış agentli və ya komissiya agentinə çevrilməsi, bununla yanaşı, daha asan mühasibat uçotu və daha az vergiyə cəlb olunması səbəbi ilə əmtəə krediti müqaviləsindən istifadəsini göstərmək olar.

Vergi yurisdiksiyasının dəyişdirilməsi üsulu müəyyən bir şəraitdə imtiyaz vergisini təmin edən bir ərazidə bir təşkilatın qeydiyyatını aparmaqdır. Ərazinin heterojen olması şərtilə qeydiyyat yeri (ərazi və yurisdiksiyanın) seçilməsi vacibdir. Ölkənin hər bir bölgəsi yerli qanunvericiliyin formalaşdırılmasına səlahiyyət verdikdə və bu sahədə subyektlərin bir sıra azadlığı var, hər bir ərazi bu azadlığı öz yolu ilə istifadə edir. Bu səbəbdən vergi ayırmaları miqdarında fərqliliklər meydana gəlir. Bir şirkətin inkişaf strategiyasının proqresiyası, xarici vergilərdə ən az vergi yükü (offshore) ilə əlaqəli strukturların mümkün təşkilini nəzərdə tutur. (Qoroxova.H.A. Налоговый менеджмент в организациях 2014: s.37)

Daxili planlaşdırmada mövcud qanunvericilik, vergi ödəyicisinə ödəmələrinin məbləğini azaltmaq üçün bir çox imkanlar təklif edir. Daxili planlaşdırma həmçinin özü də ümumi və xüsusi metodlar olaraq təsnif edilir. Ümumi metodlara; mühasibat

uçotu siyasətinin seçilməsi, müqavilə sxemlərinin hazırlanması, işəgötürən kapitaldan istifadə, fayda və digər vergi istisnaları aiddir. Xüsusi olanlar arasında münasibətləri əvəz edən üsul, səpələrin ayrılması metodu, vergi ödəmələrinin təxirə salınması metodu və vergitutma obyektinin birbaşa azaldılması metodunu göstərmək olar.

Vergi planlaşdırmasının əsas daxili metodları aşağıdakılardır:

1. Maliyyə hesabatlılıq dövründə hazırlanmış və qəbul edilmiş bir təşkilatın uçot siyasətinin seçilməsi daxili vergi planlaşdırmasının ən mühüm hissəsidir. Bu sənəd normativ hüquqi aktların və mühasibat uçotu ilə bağlı hərəkətlərin bir və ya digər təfsirinin etibarlılığı və qanuniliyini təsdiqləyir. Məsələn, əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi, əmlak və mənfəət vergilərinin ödənilməsinə mövcud qanunvericilikdən istifadə etməklə qənaət etmək ola bilər. Vergi planlaşdırmasının situasiya metodu aşağıdakı bloklar şəklində təqdim edilə bilər.

1.1 Təşkilat tərəfindən ödəniləcək əsas vergilər diapazonu müəyyən edilir, dərəcələr, faydalar və təşkilatın vergi sahəsi müəyyən edilir.

1.2 Vergi sahəsinin formalaşması nəzərə alınmaqla, təşkilati müqavilə əlaqələri sistemi formalaşır.

1.3. Təşkilatın gündəlik və ya təsadüfi olaraq seçilmiş tipik biznes əməliyyatlarında iştirakı.

1.4. Bir sıra hallarda həyata keçirilmiş iqtisadi həyatın ən müxtəlif aspektlərini əhatə edən vergi, müqavilə və iqtisadi inkişaf nəzərə alınmaqla müxtəlif hallar hazırlanır. Vəziyyətin hərtərəfli öyrənilməsi ilə, mühasibat uçot formalarının tərtib olunmuş ən yaxşı variantlar seçilir.

1.5. Biznes əməliyyatlarının optimal situasiya bloklarında, mühasibat uçotu və vergi mühasibatlığına xidmət edən real biznes əməliyyatları jurnalı tərtib olunur.

1.6. Müxtəlif vəziyyətləri təhlil edərkən, maliyyə nəticələrini cərimələr və digər sanksiyalardan yaranan mümkün zərərlərlə müqayisə edilir.

1.7. Bir sıra sanksiyaların və mümkün itkilərin ciddi qarşısını almaq məqsədilə, ciddi nəzarət tələb edir. Bundan əlavə, bəzən bəzi zərərlərin qarşısını almaq və başqa bir şeydən müəyyən (bəzən əhəmiyyətli) qazanc əldə etmək daha yaxşıdır. Şirkətin vergi sahəsinin sərhədlərini müəyyən etdikdən sonra hər biri xüsusi vergi üçün dəqiqləşdirilməlidir. Bu məqsədlə, müəyyən bir təşkilatla və biznes əməliyyatlarının xarakterinə görə vergilərə dair xüsusi vergi və vergi xidməti təlimatlarını təhlil etmək məsləhətdir. Hər bir vergi üçün, təxmini əməliyyat siyahısı yaradılmalı və bu əməliyyatların həyata keçirilməsi üçün yazı hazırlanmalıdır.

Təşkilatın vergi sahəsinin tərfi müqavilə münasibətlərinin və istifadə olunan mühasibat metodunun seçilməsi ilə yaxından əlaqələndirilir. Buna görə də, bu əməliyyatın təşkilatın bütün uçot siyasəti çərçivəsində geniş bir şəkildə həyata keçirilməsi məsləhətdir. Vergi hesablayarkən səhvlərin olma ehtimalı azaldılması üçün gündəlik işdə bir sıra tanınmış mühasibat uçotu və biznes əməliyyat bloklarının standart kodlaşdırma dəstəsinin istifadəsi vacibdir. Bununla yanaşı, vergi planlaşdırması və vergi ödəmələrinin ən sadə şəkildə optimallaşdırılması da vacibdir. (Abdullah Burhan Bahçe Vergi Planlaması 2017: s 17)

2. Analitik metod – vergi daxilolmalarının əvvəlki illərə məxsus göstəricilərə əsasən planlamasıdır. Bu üsul sayəsində növbəti il üçün təsdiq edilmiş biznes planında dəyişikliklər etmək mümkündür:

- İşin həcminə (gəlir vergisi, ƏDV)
- İşçilərin orta sayı (Muzdlu işlə əlaqədar vergi, sosial fondlara ödənilən ödənişlərə təsir edir)
- Torpaq sahələri daxil olmaqla, Biznesdə istifadə olunan aktivlərin həcmi (miqdarı) (Torpaq və Əmlak vergilərinə təsir göstərir)

2. Balans metodu hər hansı bir maliyyə və ya iş vəziyyətinin mühasibat modeli inkişafında istifadə olunur. Məsələn, maliyyə ehtiyacları hesablanır və balans göstəricilərinə əsasən müxtəlif vəsait qaynaqları təhlil edilir.

Xüsusilə, bu üsul əsas şirkət və onun törəmə müəssisələri arasında münasibətlər qurarkən vacibdir.

3. Tənzimləyici metod - Gələcək vergilərin planlaşdırılmasında cari vergi dərəcələri və normaları istifadə edərək gözlənilən performansın hesablanmasında istifadə olunur.
4. Planların və qərarların optimallaşdırılması metodu- optimal birini seçmək üçün bir neçə proqnoz variantının inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur.
5. Vergi sahəsinin yaradılması metodu - şirkətə ödənilməli olan vergilərin və ödənişlərin siyahısı, vergi ödəyicisinin statusu, seçilmiş vergi sistemi, yeri, müavinəti və vergi müddətini yaratmaq deməkdir. Bu siyahı şirkətin təşkilati-hüquqi forması, biznes fəaliyyət növləri və müəyyən edilmiş uçot siyasəti kimi giriş məlumatları əsasında hazırlanmışdır. Yaradılan fərdi vergi bazasına əsasən, hər bir ödəniş ödənilir. Daxili və xarici vergi planlaşdırmasının ən vacib detallarından biri “fayda”dır. Təbii ki, fayda dövlətin fəaliyyət istiqamətləri və dövlət üçün sosial əhəmiyyətli dərəcədə və ya dövlətin maliyyələşdirilməsinin qeyri-mümkün olması səbəbindən lazım olan iqtisadi sahəni stimullaşdırmaq yollarından biridir. Praktikada, faydaların əksəriyyəti onların istifadə seqmentini ciddi şəkildə məhdudlaşdırır. Faydaları və onların tətbiqi əsasən yerli qanunlardan asılıdır. Bir qayda olaraq, faydaların əhəmiyyətli bir hissəsi yerli qanunları təmin edir.

Makro səviyyədə ayrıca aşağıdakı vergi planlaşdırma üsullarını ayırır:

1. Çoxölçülü metodlar, əsasən faktor və kümelənmə təhlili. Onlar istehsalın texniki səviyyəsindən asılı olaraq, ümumi daxili məhsulun həcminin müəyyən edilməsi kimi bir çox əlaqəli dəyişənlərə əsaslanan qərarları müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Bu günə qədər bu metodlar müqayisəli metodları möhkəmləndirilmişdir, çünki onlar ən münasibdir.

2. Vergi xidmətlərinin fəaliyyətini təsvir edən dəyişən qrupların əlaqələrinin qurulması üçün regressiv və korrelyasiya üsulları istifadə olunur.

3. Marketing vəziyyətinə təsir göstərən dəyişənlər sadə analitik qərarların məntiqinə uyğun olmadıqda simulyasiya üsulları istifadə olunur.

4. Qərar statistikasına nəzəriyyəsi yaratdığı üsullar. Bunlara oyun nəzəriyyəsi üsulları, növbə nəzəriyyəsi, stoxastik proqramlaşdırma daxildir.

Mikro səviyyədə aşağıdakı vergi planlaşdırma üsulları istifadə olunur:

- ekspertlərin qiymətləndirilməsi üsulu;
- Ekstrapolyasiya üsulu;
- Modelləşdirmə üsulu və iqtisadi və riyazi üsullar (imitasiya, şəbəkə).

1.3 Vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri;

Vergi siyasətində təsirli olan amillərdən biri vergi planlamasıdır. Lakin, digər dəyişənləri nəzərə almadan edilən vergi planlaması, ictimai maraqlara zərər verə bilər. Buna görə də, vergi planlaşdırmasının ilkin mərhələsində ictimai maraqlara müsbət təsir göstərəcək amilləri nəzərə almaq lazımdır. Bu baxımdan, vergi planlaşdırma üsullarından əvvəl ictimai fayda təmin edəcək amillər vurğulanmalıdır. Vergi planlamasında hansı üsuldan istifadə edildiyi, sosial faydasız vergi planlaması, vaxt və rifah halının itirilməsinə səbəb olur. Bu nöqtəyi – nəzərdən, ilk növbədə, vergi planlaşdırma mövzusu nəzəriyyə baxımından həyata keçirilir. Daha sonra dövlət və müəssisələr vergi planlamasında araşdırılır. Bundan əlavə, ictimaiyyətin vergi cəzası altında nəzərdə tutduğu və müəssisələrin istifadə etdiyi üsullar bu çərçivədə müzakirə edilir. Digər tərəfdən ictimaiyyətin maraqlarının hüquqi və iqtisadi cəhətlərini ətraflı müzakirə edilir.

Yaxşı bir vergi sistemi yaxşı vergi planlamasını təmin etmək üçün tərtib edilməlidir. Bu baxımdan, yaxşı bir vergi sistemi xüsusi xüsusiyyətlərə sahib olmalıdır. Yaxşı bir vergi sisteminin xüsusiyyətləri bunlardır:

- Bərabərlik: Vergi sistemində bərabərlik prinsipi maliyyə qüvvəsi prinsipidir. Bu prinsipə əsasən, vergi yükünün paylanması vergi ödəyicilərinin maliyyə gücünə mütənasib olmalıdır.
- Səmərəlilik: Vergi növü iqtisadiyyatda məhdud resursların səmərəli şəkildə yayılmasını təşviq etməlidir.
- Sadəlik: Sadə bir vergi sistemi üçün uyğunluq və idarəetmə xərcləri minimuma endirilməlidir.

Vergi planlaşdırmasında bərabərlik, səmərəlilik və sadəlik elementlərinə malik olmaq, vergi planlaşdırmanın əsasını daha möhkəmləndirəcəkdir. Bu baxımdan, vergi planlamasının tərfi daha səmərəli bir proyeksiyaya imkan verir.

Vergi planlaşdırmasının həyata keçirilməsinin səmərəliliyi bir sıra göstəricilərlə müəyyənləşdirilir, hesablanması üçün ümumi sxem, məcmuu, vergi xərclərinin və fərdi komponentlərin satışa, xərc və ya mənfəətə nisbətini təmin edir. Göstəricilər vahid vahidlərdə və faizlə hesablanı bilər.

Vergitutma prosesi münaqişəli maraqları əhatə edir. Dövlət öz vətəndaşları tərəfindən birgə qərar verilmiş dövlət sektorunun fəaliyyətini maliyyələşdirmək məcburiyyətindədir. Bu vaxt vətəndaşlar qanunla nəzərdə tutulmuş çərçivədə mümkün qədər az vergi ödəməyə çalışırlar. Bu şərait müxtəlif problemlər yaradır. Ətraf mühitə dair vergiləmə və təşkilatların vergiləndirilməsi ilə bağlı bəzi qaydalar, qanunvericilik tədbirlərinin bir çox mənada təşkilatların və fərdlərin davranışlarında bir dəyişiklik əldə etmək üçün vergilərini salma arzularını istifadə məqsədilə necə məşğul olması ilə bağlı nümunələr təqdim edir. Buna görə dövlət, vergi planlamasını planlaşdırarkən bu məsələləri nəzərə alaraq hərəkət etməlidir.

Müəssisələr üçün ələ alındıqda isə vergi planlaşdırmasının məqsədinin firmanın öz dəyərinin maksimum edilməsi ilə müəyyən olunduğu diqqəti çəkir. Vergi planlaşdırmasının mərkəz nöqtəsi opsiyonel kimi firmaların idarəetmə strategiyasında və ümumi investisiyalarında nəzərə alınması lazım olan bütün

hədəflərinə uyğun olması lazımdır. Optimal həlli isə müxtəlif variantlar mövcud olduğu təqdirdə ən yüksək marağı təmin edən həlldir. Firmalar bunu ümumi olaraq ələ almalı, ağılla ölçməli və həmçinin vergi planlaşdırmasının məqsədi ilə firmanın bütün bunun inkişaf hədəfləri arasında uyğunluğa diqqət etməlidir. Ancaq firma vergi planlaşdırmasının məqsədinə çatması üçün firmanın idarə məqsədini istisna etmir. Firma yalnız bu yolla vergi planlaşdırmasının təbiətini və ruhunu tutur; Ayrıca yenə bu yolla vergi planlaşdırılmasını öz inkişafına yardımçı olan fəal bir vasitəyə çevrilir.

Fərdlər baxımından da vergi planlaşdırılmasında nəzərə alınacaq iki faktor inflyasiya və vergilərdir. Bununla yanaşı inflyasiya fərdlərin nəzarəti xaricində yer alarkən, səmərəli vergi planlaşdırması baxımından fərdlər proaktiv rol oynayırlar (Fevurly, 2013.. s. 155)

Digər bir cəhətdən xarakterizə edildikdə vergi planlaşdırması, bir təqvim ili ərzində vergi güzəştini maksimum qılmaq və ya ödənəcək olan vergi minimum etmək üçün vergisini zamanında baş etdirib ödəyən ödəyicilərlə həyata keçirilən və təmkinli bir şəkildə hazırlanan, əvvəlcədən və gələcəyə yönəlik olaraq nəzərdə tutulan ümumi proseslər, araşdırma səyləri, proseslər və aktlar kimi ifadə edilir (Ağayev. 2014.. s.4). Başqa sözlə, vergi planlaşdırması daha geniş bir şəkildə yaxşı bir vergi sistemində olması lazım olan bərabərlik, tədbir və bayağılıq xüsusiyyətlərini içində saxlayan, qanuni və ya qeyri qanuni bir şəkildə əvvəlcədən və gələcəyə doğru olaraq hazırlanan dövri bir maliyyə tənzimləmə kimi təsvir olunabilir.

Vergi planlaşdırmasının həddini müəyyən etmək üçün həyata keçirilən tədbirlər həmçinin vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarının qarşısının alınmasına yardım edir. Bu elə bir həddir ki , onun pozulmasından sonra vergi öhdəliklərinin azaldılmasına istiqamətləndirilmiş fəaliyyət, qeyri-qanuni olur. Dünya təcrübəsində vergidən yayınma hallarının qarşısını alınması ilə vergi planlaşdırılmasının tətbiq dairəsini məhdudlaşdıran bir sıra məxsusi üsullar

vardır. Bu usulları qanunvericilik məhdudiyyətləri, inzibati təsir vasitələri və xüsusi doktrinaları kimi qruplaşdırmaq mümkündür.

Qanunvericilik məhdudiyyətlərinə vergidən yayınma hallarının qarşısını almaq üçün həyata keçirilən tədbirləri nəzərdə tutulur. Məsələn, şəxsin vergi ödəyicisi kimi vergi orqanında qeydiyyatına alınması vəzifəsi, vergilərin hesablanması və ödənilməsi üçün sənədlərin təqdim edilməsi vəzifəsi, ödəniş mənbəyində gəlirdən verginin tutulması vəzifəsi, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi və .s

Vergi orqanlarının tətbiq etdiyi inzibati təsir vasitələri imkan verir ki, vergi orqanları, vergi ödəyicisinin vergidən yayınması üçün etdiyi hər hansı bir fəaliyyətdə ona müdaxilə etsin. Hər bir vergi orqanının vergi ödəyən şəxsə yoxlamalar aparmaq və ona uyğun sanksiyaların tətbiqi üçün qərar qəbul etmək hüququna malikdir.

Vergidən yayınma hallarının qarşısını almaq üçün vergi orqanları məhkəmə mexanizmlərindən də istifadə edə bilərlər. Bu üsullardan ən effektivini büdcə maraqlarının məhkəmə yolu ilə müdafiə edilməsidir. Bununla yanaşı müvafiq dövlət orqanlarının vergidən yayınma ilə mübarizəsinin aşağıdakı üsullarını qeyd etmək olar:

1. «Mahiyyətin formadan üstün olması» , yəni razılaşmanın hüquqi nəticəsi onun forması ilə deyil, mahiyyəti, məzmunu ilə də müəyyənləşdirilir.
2. «İşgüzar məqsəd», yəni qarşıya qoyulmuş hədəfə çatmağa nail olunmursa, vergi üstünlüklərini yaradan razılaşma etibarsızdır.
3. «Vergiyə cəlb edilmə ehtimalı», yəni birbaşa qanunla müəyyənləşdirilmiş obyektlər müstəsna olmaqla bütün qurumlar vergiyə cəlb olunmalıdırlar.
4. «Qanunvericilikdəki boşluqların doldurulması » Beləki, dövlət vergiləri minimallaşdıran boşluqları doldurmaqla vergi qanunlarına davamlı olaraq düzəlişlər edir.

Beynəlxalq sistemdə, müəssisənin vergi siyasəti üçün üç əsas variantı vardır:

- əldə olunan gəlir və əmlakın qeydiyyatata alınması və vergi hesabatının qəsdən təhrif olunması ilə törətdikləri cinayətlərin qəsdən istifadəsi əsasında vergi ödəməkdən yayınma;
- iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi və mühasibat uçotu metodları və qanunla nəzərdə tutulan imkanlardan istifadə hüququ;
- yarı – hüquqi, mövcud qanun və qaydaların toqquşması, çatışmazlıq və ziddiyyətlərindən istifadə.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi planlaşdırma təsərrüfat subyektinin məqsədlərinə uyğun olaraq spesifikliyə malikdir. Bir nöqtəyi – nəzərdən, hər hansı bir iqtisadi qurumun vergitutma optimallaşdırılması, net mənfəətin artması, həm səhmdarların, həm menecer və işçilərin maraqlarına cavab verməlidir. Planlaşdırma zamanı həm xarici, həm də rus müəssisələrinin əksəriyyəti mənfəət, digər gəlirlərdən əlavə, qənaətin pulsuz göstəricisinə də güvənirlər. Birincisi, avadanlıqların faktiki amortizasiyası həddindən artıq amortizasiya şəklində real pul vəsaitlərinin bir hissəsidir. İkincisi, müəssisəyə aid olan aktivlərin dəyərinin realizə edilməmiş artması: daşınmaz əmlak, ehtiyatlar, səhmdarlar və s. Üçüncüsü, bunlar şirkətin dövriyyəsidəki vəsaitdir ki, digər şəxslərin xeyrinə köçürülməsi müəyyən vaxtadək gecikdirilə bilər: Təxirə salınmış vergilərin məbləği; işçilərin əmək haqqına uyğun formalaşdırılan müəssisənin kapitalında iştirak etmək üçün cəlb edilmiş vəsait. Bu formada planlaşdırma əsasında, təsərrüfat subyektləri tərəfindən ödənilən bütün vergilər şəxsi xərclər hesab edilir və sahibkarlıq qərarlarının daxili tənzimləyicisi olur. Bir vergi ödəyicisinin xərclərinin ümumi məbləğinin ödəmə miqdarı əhəmiyyətli bir məbləğ olduğuna görə, vergi planlaması həmin şəxsin həyatının bütün mərhələlərinə və maliyyə və iqtisadi fəaliyyətinin bütün sahələrinə təsir edir.

Vergilər işgüzar müəssisələr tərəfindən biznes və idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi zamanı dominant mövqe tutmamalıdır, biznes fəlsəfəsini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməməlidir. Bununla yanaşı, praktikada, iqtisadi tənzimləmə üçün güclü bir vasitə olan vergilər, korporativ maliyyə prinsiplərinə əməl edərək strateji

və taktiki qərarlar üzərində əhəmiyyətli təsir göstərir. (International Tax planning and prevention of Abuse. Lue de Broe.Belgium.2007: s. 39)

Təşəbbüskar qərarlar vergi qanunvericiliyində diqqətə alınmış dəyişiklikləri nəzərə alaraq vergi ödəmələrini optimallaşdırma imkanları əsasında həyata keçirilməlidir. Bu səbəbdən, vergi planlaşdırmasının məqsədlərindən biri kimi vergi sisteminin təşkilatı, strategiyası və taktikasının inkişaf və təmin etdiyi imkanların istifadəsi, biznes üçün əldə edilən mənfəətin təsirini azaltmaqdır.

Qeyd olunduğu kimi, vergi planlaşdırmasının ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri onun müvəqqəti olmasıdır. Vergi bazası idarəetmə sahəsində bütün sonrakı biznes qərarlarına əsas verən - strateji vergi planlamasıdır. Strateji vergi planlaması, vergi amilini nəzərə alaraq müəssisənin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş geniş ətraflı vergi planlarının inkişafına gətirib çıxaran bir iqtisadi şəxsin rəhbərliyi tərəfindən alınan bir sıra tədbirlər və qərarlardır (Kaşın.V.A , 2001: s.54)/

Strateji planlaşdırma dedikdə, sahibkarlıq və idarəetmə qərarlarının asanlaşdırılması üçün bir vasitə nəzərdə tutulur. Təşkilatda baş verən yenilikləri və dəyişiklikləri təmin etmək onun başlıca vəzifəsidir.

Müəssisənin fəaliyyəti daxili (endogen) və xarici (ekzogen) əmsalların kompleks qarşılıqlı təsirində həyata keçirilir. Bu səbəbdən, bir iqtisadi qurum səviyyəsində vergi planlaşdırmasının həyata keçirilməsini müəyyənləşdirən amilləri təhlil etmək lazımdır.

Amilləri müəssisənin vəziyyətinə və ya göstəricisinə olan təsiri baxımından, birinci, ikinci, ... n-ci sətrin faktorları fərqlənir.

Bununla yanaşı, daha əvvəl hazırlanmış olan daxili iqtisadi şəraitin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bütün kəmiyyətlərin irəli sürülən dəyərlərini vermək qeyri - mümkündür. Səmərəliliyin dəyərləndirilməsi ancaq hər hansı

xüsusi təşkilatın tendensiyalarını müəyyənləşdirməyə imkan verən dinamik hesablamalar əsasında mümkündür.

Müasir dünyada get – gedə inkişaf edən, dəyişən şəraitində, hər bir müəssisə ətraf mühit və digər amillərlə bağlı geniş və ətraflı məlumatlar toplanmalı və təhlili ilə daim məşğul olmalıdır, bu səbəbdən, strateji planlaşdırma gələcək problemləri və imkanları qabaqlamaq üçün yeganə yoldur. Uzunmüddətli qərarların qəbulu üçün bir plan yaratmaq, üst səviyyə rəhbərliyi üçün bir vasitə təmin edir və bu qərarları qəbul edərkən rəsmi olaraq risklərin azaltmasına kömək edir.

Təşkilatın iş prosesini müəyyənləşdirərkən, həmin təşkilatın xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq məlumatların təhlil edilməsi zəruridir, onun məqsədi isə xarici müştərilərin ehtiyaclarını ödəməkdir.

Hər bir iş prosesi funksiyaların müəyyən bir ardıcılığı ilə həyata keçirilir:

1. sifarişlərin portfelinin formalaşdırılması;
2. məhsul parametrlərinin inkişafı;
3. əsas ehtiyatların alınması (xammal, material, komponent);
4. hazır məhsulların (istehsalın) istehsalı;
5. Hazır məhsulların saxlanması (saxlanması) və satışı.

Bununla da, vergi planlaşdırması biznes və xidmət proseslərinin bir funksiyası şəklində mövcud ola biləcək və təsərrüfat subyektinin hər hansı bir prosesinin hər bir funksiyasının optimallaşdırılmasına kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi idarəetmə prosesi hesab edilməlidir.(N.Y.Qlubkova Налоговое планирование 2008.. s. 48) Bu proseslərin effektivliyi prosesin yanaşması çərçivəsində öz vəzifələrini həll etməklə əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıla bilər.

Həmçinin, vergilər, sahibkarlıqla bağlı qərarları qəbul edərkən məsələlərin strukturunun təsirini nəzərə almalıdır. Bununla yanaşı, vergi planlaşdırma xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, həm biznes strukturları tərəfindən həyata keçirilən proseslərin müxtəlif mərhələlərində, həm də müxtəlif funksiyalarında biznes qərarlarının qəbul edilməsi vergi amilini qiymətləndirməyə imkan verir.

Maliyyə və iqtisadi təhlillərin amilləri müxtəlif meyarlara uyğun olaraq təsnif edilə bilər. Onlardan biri ümumi təsnifdir ki, bu da hər hansı bir göstəriciyə və yaxud da bu göstəricinin özəlliyinə təsir göstərə bilər. Həmçinin, faktorların əksəriyyəti ümumiləşdirici xarakter daşıyır, bu isə fərdi göstəricilər arasındakı əlaqə və qarşılıqlı razılaşma ilə müəyyən olunur.

Müəssisənin var olduğu dövrdən bəri müxtəlif mərhələlərdə eyni amillər müxtəlif təsir qüvvələrinə malik olurlar, buna səbəbdən də faktorlar bu mərhələlərə uyğun olaraq təsnif edilməlidir.

Müəssisənin həyat dövrünün aşağıdakı mərhələləri var:

- mənşəli mərhələ
- böyümə mərhələsi;
- ödəmə mərhələsi;
- tənəzzül mərhələsi.

Bu yanaşma çərçivəsində vergi planlaşdırmasının həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı amillər müəyyən edilə bilər

Dünya iqtisadiyyatı regionalizmin inkişafı, beynəlxalq həyatın və iqtisadi həyatın bütün aspektlərinin inteqrasiyasının inkişaf mərhələsindədir, beynəlxalq əlaqələrin mütərəqqi qloballaşması prosesi aparılır. Maliyyə sistemi dövlət və bələdiyyə maliyyələşməsindən və təsərrüfat subyektlərinin maliyyələşməsindən ibarət olduğundan dünya iqtisadiyyatının maliyyə qloballaşması həm bu alt sistemlərdədir. Bununla yanaşı, həm dövlət səviyyəsində, həm də təsərrüfat subyektləri səviyyəsində vergi münasibətləri maliyyə əlaqələri sahəsinə daxil edilir. Bununla yanaşı, vergi əlaqələrinin məxsusiliyi dünya iqtisadiyyatının bütün sahələrində (istehsal və innovasiya, ticarət və vasitəçilik, maliyyə və kredit) mövcuddur və buna səbəbdən də qloballaşma prosesində qəbul edilmiş inteqrasiya qərarlarının vergi nəticələrini nəzərə almaq üçün nəaliyyət qazanmaq çox önəmlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, rezidentlik prinsipi biznesin yerləşdiyi yerə aid qərarın qəbul etməsinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu prinsipdən doğru istifadə etmək biznes subyektlərinə bir neçə hüquqi əməliyyatların planlaşdırmalarına imkan verir, bu da iqiqat və daha çox vergitutmanın qarşısını alır. Bu baxımdan şirkətin müəyyən bir vergi yurisdiksiyası ilə əlaqəsinin dərəcəsini dəqiq müəyyən etmək lazımdır.

II FƏSİL. Bütçə gəlirlərinin formalaşmasında vergilərin rolu

2.1 Vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının normativ-hüquqi bazası

Qanunların və bu qanunlar nəzdində qəbul edilən normativ – hüquqi aktların bazasına, vergi tənzimlənməsinin normativ - hüquqi bazası deyilir. Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin normativ – hüquqi bazası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hüququna, daha sonra isə mülki, cinayət və maliyyə hüquqlarına istinad edilməlidir. (Rzayev Z.H. Vergi menecmenti, Bakı, 2007, s.93)

Normativ-hüquqi akt - səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən qəbul edilmiş, göstərişləri ümumməcburi xarakter daşıyan, hüquq normalrını müəyyənləşdirən, dəyişdirən ya da ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulan rəsmi yazılı sənəddir. İqtisadiyyatın vergi daxilolmalarının normativ-hüquqi bazasını müəyyənləşdirmədən qabaqcıl vergi sisteminin yaradılması, bununla yanaşı səmərəli vergitutma sistemini də yaratmadan iqtisadiyyatda bazar islahatlarının həyata keçirilməsi qeyri - mümkündür. Dövlət tərəfindən ümumi olaraq hüquq normalarında və aktlarında qeyd olunmuş bərabərlik və ədalət prinsipləri və bunlara əsaslanan qaydalar məcmusuna Hüquq deyilir. Hüquqdan fərqli olaraq qanunvericilik daha geniş hüquqi – normativ formalarının məcmusudur. Dövlət qanunvericilik vasitəsi ilə vergi - hüquq normalarını müəyyən edir. (ləğv edir və yaxud dəyişdirir). Yəni, qanunvericilik normalar sistemi yox, müvafiq normaların öz qanuni ifadəsini tapdığı müəyyən normativ aktların məcmusudur. Səlahiyyətli dövlət orqanlar hüquq mənbəyi kimi, qanunun formalaşmasında, ona qanun, fərman və digər normativ-hüquqi sənəd formasının verilməsində bilavasitə fəaliyyəti başa düşülür.

Həm Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin, həm də vergi hüququnun mənbələri sırasında ən önəmlisi 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi vasitəsi ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Konstitusiya, həm bütün ölkə çərçivəsində sahələr üzrə hüquqi baza kimi AR qanunvericiliyinin, həm də vergi hüququnun bütün

sahələrinin inkişafı üçün önəmli şərait yaratdı. Konstitusiyanın bütün müddələri ali hüquqi qüvvəyə malikdir və hüquq sistemində digər qayda və normalar Konstitusiyanın tələblərinə heç bir sürətdə zidd gələ bilməz. Həmçinin Konstitusiya vergi hüququna dair əsas hadisələri də müəyyənləşdirir. Konstitusiyanın birinci fəsil 73-cü maddəsində qeyd olunduğu kimi: “Qanunla təyin olunmuş vergiləri və digər dövlət rüsumlarını tam həcmində və vaxtı-vaxtında ödəmək hər bir şəxsin borcudur. Heç bir kəs qanunla təsbit olunmadığı halda vergiləri və dövlət rüsumlarını ödəməyə və ya qanunda göstərilən həcmdən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməz”. (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir)

AR Prezidentinin fərmanları da vergi hüququnun önəmli qaynaqları sırasındadır. Həmin fərmanların qüvvəsi Azərbaycan Respublikasının bütün ərazilərinə şamil edilir. Onlar, AR Konstitusiyasına və Vergi Məcəlləsinə zidd olmamalıdır. Əgər, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarında və sərəncamlarında başqa qanun nəzərdə tutulmayıbsa, onlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minirlər. (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir)., maddə 113) Prezident tərəfindən qəbul edilən bütün aktlar hüququn mənbəyi, və yaxud vergi hüququnun mənbəyi kimi qəbul edilə bilməz. Yalnız normativ xarakterli olan aktlar, yəni cəmiyyətdə davranış qaydalarını müəyyənləşdirən hüquqi normaları əks etdirən hüquqi fərman və sərəncamlar hüquq mənbəyi əhəmiyyətinə malikdirlər. Normativ müddəalar xarakterli sənədlər, bir mənalı fərdi xarakter daşıyır və hüquq mənbəyi kimi qəbul edilmirlər.

Vergi qanunvericiliyinin hüquqi-normativ mənbələrindən biri də, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarıdır ki, Konstitusiyanın digər hüquq mənbələri sayılan qanunların, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının icra olunmasına xidmət edir və həmin hüququ aktlarda nəzərdə tutulduqda onların ayrı-ayrı müddələrinin dəqiqləşdirilməsi və icrası mexanizmi işlənilib hazırlanır. Bu aktlar Azərbaycan Respublikası İcra Hakimiyyətinin qanun xarakterli aktlarıdır. Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilən qərarlar Azərbaycan

Respublikasının ərazisi çərçivəsində yaşayan bütün vətəndaşlara şamil edilir. Belə ki, bu qərarlar, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və onun qanunlarına yaxud Prezidentin fərmanlarına ziddiyyət təşkil etdiyi təqdirdə, Respublika Prezidenti tərəfindən ləğv edilə bilər.

Ali məhkəmə orqanları və Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəmələri vergilər haqqında bu və ya digər normativ aktın Konstitusiyaya uyğunluğunun yoxlanmasını və ya məhkəmə təcrübəsində vergi sahəsində meydana gəlmiş mübahisələrin eyni şəkildə anlaşılmasına və həll olunmasına yönəldilməsi (Ali Məhkəmə) haqqında qərarların qəbul edilməsini reallaşdırır. Bütün bunlarla yanaşı, hələ də bu tipli aktlara hüquqi vergi mənbələri kimi qəbul etmək doğru deyil. Bu hallarda mövcud olan 38 məhkəmənin yeni norma və qaydalar yaratmaq ixtiyarı yoxdur. Belə ki, onlar yalnız normativ aktları Konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlamaq məqsədilə dəyərləndirir və qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinin tətbiq olunması haqqında məhkəmələrə mühüm göstərişlər verirlər. Əgər məhkəmələr vergi qanunvericiliyinin qeyri-mükəmməl olması haqqında nəticə əldə edərlərsə, Ali Məhkəmə qanunvericiliyə uyğun şəkildə həmin qanunvericilikdə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında öz təklifləri ilə AR-nın Milli Məclisinə müraciət edə bilər. Konstitusiya Məhkəməsi isə bu vəziyyətdə müəyyən tövsiyələr verə bilər.

Vergi sisteminin qabaqcıl funksiyası, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması, sosial yönümlü iqtisadiyyata malik bütün ölkələrdə inflyasiyanın önlənməsi və eyni zamanda qiymət artımının məhdudlaşdırılmasında dövlət maraqlarının daşıyıcısı olmasıdır. Həmçinin bu sistem, yenidən istehsal prosesinin iştirakçılarının maraqlarını ifadə edərək vergi sistemində tarazlılığı və ictimai tərəqqini təmin edir.

Vergi münasibətləri bölüşdürücü xarakterə malik olduğu üçün ictimai tərəqqi onların inkişaf potensialından asılıdır. Vergi münasibətlərinin inkişafı bütün hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti üçün ən çətin sahəsidir. Bu səbəbdən də,

vergitutmanın təkmilləşdirilməsi möhkəm iqtisadi bazanın yaradılması və sabit ictimai tərəqqiyə nail olunması çox sıx bağlıdır.

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi məqsədilə cənab Prezident İlham Əliyev sərəncam verərək yeni istiqamətlər müəyyən etmişdir. Həmin sərəncamda qeyd olunmuş göstərişlərin icra olunması və sahibkarlar ilə əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi həmçinin onlara çevik və şəffaf xidmətlərin göstərilməsi üçün “Yaşıl dəhliz” prinsipi ilə çalışan strukturlar yaradılmışdır. (“Yaşıl dəhliz” layihəsi [http://www.taxes.gov.az/modul.php?name = metbuat&bolme = pressreliz&pid=1355&lang=](http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=metbuat&bolme=pressreliz&pid=1355&lang=), c s.1)

Bu layihə, şəffaf vergi əməkdaşlığına əsaslanır və ödəyicilərə “Yaşıl dəhliz” prinsipi əsasında xidmətlər göstərilir. Həmçinin layihə çərçivəsində ərazi məhdudiyyəti nəzərə alınmır. “Yaşıl dəhliz” layihəsi istiqamətində müxtəlif innovativ xidmətlər də vergi ödəyicilərinə təqdim olunur ki, bu xidmət mərkəzlərində telefon və ya video bağlantıların qurulması, növbəsiz və sürətli xidmətlərin göstərilməsi, vergi ödəyicilərin müraciəti əsasında onlar üçün seminar və konfransların təşkili, təlim-tədris proqramlarının həyata keçirilir.

Son zamanlarda vergi sistemində inkişafa nail olmaq məqsədilə müstəqil Azərbaycanın Prezidenti cənab İlham Əliyev bir sıra təşəbbüslər irəli sürmüşdür. Bu istiqamət çərçivəsində görülən tədbirlərdən biri “bir pəncərə” prinsipi olmuşdur. “Bir pəncərə” sistemi, Elektron hökumətin əsas tərkib hissələrindən biri hesab olunur. “Bir pəncərə” sistemi informasiyanın müvafiq mərkəzdə cəmlənməsini və qeydiyyat məsələlərinin sinxronlaşdırılmasını həyata keçirir. Həmçinin sistem icazə verir ki, sahibkarlar baş mərkəzlə canlı və sürətli əlaqə yaratsınlar. Bu sistem vasitəsilə lisenziyaların da elektron qaydada alınması həyata keçirilir. Sözsüzki, bu elektronlaşma həm əməliyyatların sayının azalmasına həm də ən önəmli olan vaxt itkisinin yaranmasının qarşısını alır.

2013-cü ildən günümüzdə kimi artıq strateji planlama sahəsində bir sıra qarşıya qoyulmuş məqsədlər öz həllini tapmış və nəticələri də əldə edilmişdir. Bu

layihələrdən biri elektron audit sahəsində olmuşdur. 2013-cü ilin sentyabr ayından elektron audit (e-audit) tətbiq edilməyə başlanmışdır və həmin ilin may ayının 2-sindən “Asan imza” (Mobil İD) sistemi xidmətə verilmişdir. Bu sistem hər yerdə və təhlükəsiz şəkildə, dövlət və özəl sektorun elektron xidmətlərdən istifadə etmək üçün imkan yaradır. Asan imza vasitəsilə əmək müqavilələrinin bağlanması, elektron bəyannamələrin çıxarılması, elektron qaimələrin göndərilməsi bank əməliyyatlarının icra olunması və s. icra edilir.

Cədvəl 1: Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji Plan 1

Audit sahəsində	Vergi İnzibatçılığı sahəsində	Vergi ödəyicilərinə xidmət sahəsində	Beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində
Elektron auditin tətbiqinə başlanması	Bələdiyyə Vergi İnformasiya Sisteminin test rejimində istifadəyə verilməsi	“Asan imza”nın yaradılması	Aİ, Dünya Bankı və IFC ilə yeni sahələrdə əməkdaşlığın davam etdirilməsi
Partnyorluq sazişlərinin bağlanmasına başlanması		“E-xidmət”lərin sayının 58-ə çatdırılması	

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, Azərbaycanın vergi sistemi (xüsusi buraxılış) , <http://vn.taxes.gov.az/info/2123.pdf>

Ali məhkəmə orqanları və AR Konstitusiyaya Məhkəmələri vergilər barəsində bu və ya başqa normativ aktın Konstitusiyaya uyğun olmasını yoxlanmasını və ya məhkəmə təcrübəsində vergi sahəsində baş vermiş mübahisələrinin eyni cür başa düşülməsinə və həll olunmasına yönəldilməsi (Ali Məhkəmə) barədə qərarların qəbul edilməsini həyata keçirir. Bütün bunlarla yanaşı yenə də bu aktlara vergi hüququ mənbələri kimi baxılması doğru deyil. Bu hallarda mövcud 38 məhkəmə yeni normalar yaratmaq ixtiyarı yoxdur. Onlar yalnız normativ aktları Konstitusiyaya uyğun olub-olmaması istiqamətində dəyərləndirir və qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinin tətbiq olunması haqqında məhkəmələrə mühüm göstərişlər verirlər. Əgər məhkəmələr vergi qanunvericiliyinin qeyri-mükkəmməl olması haqqında nəticəyə gələrsə Ali Məhkəmə qanunvericiliyə uyğun qaydada

həmin qanunvericilikdə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında öz təklifləri ilə AR-nın Milli Məclisinə müraciət edə bilər. Konstitusiya Məhkəməsi isə bu halda müəyyən məsləhətlər verə bilər.

Vergi sisteminin qabaqcıl funksiyası, iqtisadiyyatın tənzimlənməsində, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması, sosial yönümlü iqtisadiyyata malik bütün ölkələrdə inflyasiyanın önlənməsi və eyni zamanda qiymət artımının məhdudlaşdırılmasında dövlət maraqlarının daşıyıcısı olmasıdır. Həmçinin bu sistem, yenidən istehsal prosesinin iştirakçılarının maraqlarını ifadə edərək vergi sistemində tarazlılığı və ictimai tərəqqini təmin edir.

Vergi münasibətləri yenidən bölüşdürücü xarakterə malik olduğu üçün ictimai tərəqqi onların inkişaf potensialından asılıdır. Vergi münasibətlərinin inkişafı bütün hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti üçün ən çətin sahəsidir. Bu səbəbdən də, vergitutmanın təkmilləşdirilməsi möhkəm iqtisadi bazanın yaradılması və sabit ictimai tərəqqiyə nail olunması çox sıx bağlıdır.

Vergi daxilolmalarının normativ-hüquqi təminatı aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir :

- vergilərin müəyyənləşdirilməsi;
- vergitutma və ödənilmə qaydalarının müəyyənləşdirilməsi;
- vergitutma məsələləri ilə bağlı vergi mükəlləflərinin və dövlət vergi orqanlarının vəzifə və hüquqlarının müəyyənləşdirilməsi;
- vergi hüquqi – normativ bazasının pozulduğu təqdirdə vergi ilə əlaqədar məsuliyyət tədbirlərinin görülməsi və onların tətbiqi qaydalarının müəyyən edilməsi.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində həyata keçirilən iqtisadi - siyasi çərçivədə aparılan islahatların önəmli istiqamətlərindən biri də qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi olmuşdur. Bu addımlardan ən önəmlisi, təməli SSRİ – də qoyulmuş vergi sistemində edilən əsaslı dəyişikliklərin aparılması idi. Belə ki, bu sistem müasir tələblərə cavab vermirdi.

Müstəqilliyimizin ilk illərində qanunvericilikdə sabit bir sistemin olmaması, habelə bu qanunvericiliyə edilmiş bir çox əlavə və dəyişikliklər habelə, qanun, təlimat və digər hüquqi - normativ sənədlər arasında olan ziddiyyətlər vergi qanunvericiliyində boşluqların yaranmasına səbəb olmuşdur. Meydana gələn bu anlaşılmazlıqlar, öz növbəsində vergidən yayınma hallarının artmasına və vergilərin dəqiq vaxtında ödənilməməsi kimi neqativ hallarla nəticələnirdi. O vaxtlar vergitutma sahəsində müxtəlif dövrlərdə qəbul olunmuş bir çox qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar, ölkədə aparılan iqtisadi islahatların tələblərinə cavab vermirdi və çox vaxt onların gedişinə süni maneçilik törədirdi. Ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı və işgüzarlığın fəal şəkildə artması qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini zərurətə çevirmişdi.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi 2000-ci il 11 iyul tarixli müvafiq qanunla təsdiq edilmiş, yanvar 1, 2001-ci il dən etibarən isə qüvvəyə minmişdir. Bu məcəllə qüvvəyə mindikdən dərhal sonra onun bəzi maddələrinin tələblərindən irəli gələn müəyyən qaydalar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Qanunvericiliyin tətbiqində həm Vergi Məcəlləsi, həm də müxtəlif vaxtlarda qəbul olunmuş digər normativ-hüquqi aktlardan istifadə edilirdi. Ölkədə mühüm iqtisadi dəyişikliklərin baş verməsi, iqtisadiyyatın sürətli inkişafı, hər il yüzlərlə yeni müəssisə və sahibkarlıq subyektlərinin yaranması, vergi ödəyicilərinin maddi marağının artmasına, həmçinin, dövlət tərəfindən sahibkarlara üçün yeni yardımların tətbiqi, vergi yükünün minimum endirilməsi və qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi ilə müşayiət olunmuşdur.

Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşməsi üçün vergi mükəlləflərinin hüquqlarının artırılması, vergi güzəştlərinin azaldılması, vergidən yayınma hallarına xüsusi önləmlərin alınması, münasib investisiya mühitinin yaradılması kimi tədbirlər görülməlidir. Keçmiş illərdə vergi sistemi vasitəsilə milli istehsalın stimullaşdırılması və regionların sosial-iqtisadi inkişafının dəstəklənməsi məqsədilə önəmli işlər həyata keçirilmişdir.

Ölkəmiz üçün yeni və çətin tətbiq olunan sahə olmasına baxmayaraq hazırlanmış “Transfert qiymətlərinin vergiyə cəlb edilməsi haqqında” qanun layihəsinin qəbul edilməsi günün reallıqları baxımından məqsədə uyğundur. Heç şübhəsiz vergitutma sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq, beynəlxalq vergidən yayınma ilə mübarizə, transfert qiymətləri, transsərhəd əməliyyatların vergiyə cəlb edilməsi, vergilərin toplanmasına yardım, məlumat mübadiləsi, qarşılıqlı razılaşma prosedurları aktual məsələlərdir. Bu səbəbdən, bu münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi olduqca zəruridir.

2.2.Tədiyyələr üzrə vergi daxilolmalarının təhlili

Ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyinin apardığı uğurlu iqtisadi siyasətin nəticəsidir ki, Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatı son illərdə yüksək sürətlə inkişaf edir. İqtisadi inkişaf statistik göstəricilərdə xüsusi şəkildə nəzərə çarpır. Belə ki, dövlət büdcəsinin gəlirləri 2018-ci il üçün 20,127 milyard manat proqnozlaşdırılmışdır ki, bu da ÜDM-in 29 faizini təşkil edir.

AZƏRTAC vergiler.az saytına istinadla bildirir ki, 2017-ci illə müqayisədə bu göstərici 3,361 milyard manat və yaxud 20 faiz, 2016-cı ildə isə 2 milyard 621,2 milyon manat və ya 15 faiz çoxdur.

Dövlətin büdcə gəlirlərinin 7,907 milyard manatı və yaxud 39,3 faizi, 2018-ci ildə Vergilər Nazirliyinin xətti ilə daxilolmaların payına düşür ki, bu isə ÜDM-in 11,4 faizi həcmində bərabərdir. Bu nəticə 2017 - ci ilin göstəricisi ilə 262 milyon manat və ya 3,4 faiz, 2016-cı il ilə müqayisədə 891,4 milyon manat və ya 12,7 faiz çoxdur.

2018-ci il üzrə nəzərdə tutulmuş daxilolmaların 23,8 faizi və ya 1,880 milyard manatı neft sektorunun 76,2 faizi və ya 6,027 milyard manatı qeyri-neft sektorunun öhdəsinə düşür. Ümumi aspektdə, dövlət büdcəsində qeyri-neft sektoruna aid büdcə gəlirlərinin xüsusi çəkisi 44,9 faiz və ya 9,031 milyard manat nəzərdə tutulmuşdur ki, bu isə 2017-ci ilin təsdiq edilmiş proqnozla müqayisədə 205 milyon manat və ya 2,3 faiz çoxdur.

Əldə edilən məlumatlara əsasən, bu daxilolmaların 9,216 milyard manatı və ya 45,8 faizi Dövlət Neft Fondundan reallaşan transfertlərə, 2,430 milyard manatı və ya 12,1 faizi isə Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən edilən daxilolmaların payına düşür. Daxilolmaların 574 milyon manatı və ya 2,8 faizi isə digər gəlirlərin payına düşür.

Vergi orqanlarının xətti ilə neft sektoru üzrə daxilolmalarda, büdcə xərclərinin 1,380 milyard manat və yaxud 73,4 % - i Dövlət Neft Şirkətinin və 500 milyon manat və ya 26,6% - i Azərbaycan Beynəlxalq Əməkdaşlıq Şirkəti (ABƏŞ) üzrə mənfəət vergisi üzərinə düşür ki, bu da hazırki ilin proqnozu ilə müqayisədə SOCAR üzrə 15 milyon manat, ABƏŞ üzrə isə 25 milyon manat daha çoxdur.

Ölkəmizdə 2015-ci ildə baş vermiş devalvasiya, iqtisadi-siyasi həyata ciddi şəkildə təsir etdiyinə görə, son illər ərzində, dövlət büdcə daxilolmalarının formalaşdırılması vergilərin təhlili vasitəsilə aparılmışdır. Bununla yanaşı, müzakirələr isə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 2015 - 2017-ci illəri əhatə edən icmal və dövlət büdcə layihələrinin təqdimatı əsasında həyata keçirilmişdir. Ölkənin büdcə-vergi siyasəti hazırlanarkən onun milli və regional prioritetlər, fiskal siyasətdən optimal nəticə əldə etmək üçün vergi dərəcələrinin dəyişməsinin işgüzar aktivliyə, büdcə xərclərindəki dəyişikliklərin inflyasiya və faiz dərəcələrinə, büdcə kəsirinin isə makroiqtisadi tarazlığa təsiri, həmçinin ölkə iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti, onun perspektiv inkişaf dinamikası nəzərə alınır. (Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı,(2017). Bakı, səh 8).

Belə ki, 2018-ci ildə dövlət büdcəsi gəlirləri üzrə proqnozun 7907,0 milyon manatı və ya 39,3 %-i Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin xətti ilə daxilolmaların, 9216,0 milyon manatı və ya 45,8 %-i Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan transfertlərin, 2430,0 milyon manatı və ya 12,1 %-i Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin xətti ilə daxilolmaların, 574,0 milyon manatı və ya 2,8 %-i isə digər gəlirlərin payına düşür (Azərbaycan

Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı,(2017). Bakı, səh 12).

Cədvəl 2.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi xətti üzrə təmin edilən büdcə daxilolmaları (mln manatla)

İllər	Vergi və digər ödənişlər Daxilolmalar (min AZN)
2017	6 971 679,6
2016	7 015 165,4
2015	7 118 196,7
2014	7 113 622,4
2013	6 663 633,4
2012	6 025 366,5
2011	5 475 062,0
2010	4 292 800,0

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.12]

2018-ci ildə əldə edilən nəticələrə görə ayrı-ayrı vergi növləri üzrə daxilolmalar aşağıdakı qeyd edilmiş qrafiklər üzrə proqnozlaşdırılmışdır: Fiziki şəxslərə görə gəlir vergisi daxilolmalar 1196,0 mln manat olmuşdur. 2017 – ci illə müqayisədə bu göstərici 28.0 mln manat daha çoxdur. Bu artımın səbəbi kimi yeni açılan iş yerləri və orta aylıq əmək haqqının artımı göstərilir.

2018 – ci ildə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə daxilolmalar 2320.0 milyon manat nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, cari ilin proqnozu ilə müqayisədə bu göstərici 141,0 milyon manat daha çoxdur. Qeyd olunan məbləğin 68,3 %-i və yaxud 1584,0 milyon manatı qeyri-neft sektorunun, 31,7 %-i və ya 736,0 milyon manatı neft sektorunun payına düşür. Son illər ərzində hüquqi şəxslərin sayında artım olsada, 2015-ci ildə baş vermiş devalvasiyaya görə azalma olmuş və 2016-

cı ildə bu vergi növü üzrə daxilolmalarda azalma müşahidə edilmişdir. Fəqət sonrakı illər ərzində təkrar artım müşahidə edilmişdir.

Cədvəl 3.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisi.

	2015	2016	2017	2018
Cəmi:(mln.manatla)	982.5	1145.7	1168.0	1196.0
Əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə	0.2	16.6	1.9	2.4
Qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	2.6	2.9	2.7	2.5
Vergilər Nazirliyinin xətti üzrə daxilolmalarda xüsusi çəkisi, %-lə	13.8	16.3	15.3	15.1

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.9-21]

Cədvəl 4. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi :(mln.manat)

	2015	2016	2017	2018
CƏMİ:(milyon manatla)	2211.1	1983.2	2179.0	2320,0
Neft sektoru üzrə	825.3	490.9	685	736
Qeyri-neft sektoru üzrə	1385.8	1492.3	1494.0	1584.0
Qeyri-neft sektorundan mənfəət vergisi üzrə əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə	27.9	7.7	0.1	5.0
Qeyri-neft sektoru üzrə mənfəət vergisinin qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	3.7	3.8	3.4	3.3

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.9-21]

2583 milyon manat, əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmalarda nəzərdə tutulmuşdur və ƏDV üzrə daxilolmaların əvvəlki illə müqayisədə miqdarında heç bir dəyişiklik olmamışdır. Neft sektoru üzrə 2017-ci ilin proqnozuna görə bu göstərici ƏDV 48,0 milyon manat və ya 14,8 faiz az, qeyri-neft sektoru üçün ƏDV 48,0 milyon manat və ya 2,1 % çox proqnozlaşdırılır. Qeyd olunduğu kimi, ƏDV üzrə əsas artım qeyri-neft sektoru üzrədir ki, bunun da ən əsas səbəbi sonrakı ilə qeyri-neft ÜDM-in artımla proqnozlaşdırılmasının təsirinin nəzərə alınmasıdır.

Cədvəl 5.

Əlavə dəyər vergisi (2015-2018)

	2015	2016	2017	2018
Cəmi:(mln.manatla)	2353.5	2108.3	2583	2583
Əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə	14.9	- 10.4	22.5	0.0
Qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	4.3	3.5	3.8	3.7
Vergilər Nazirliyinin xətti üzrə daxilolmalarda xüsusi çəkisi, %-lə	33.1	30.1	33.8	32.7

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.9-21]

2017-ci ilin göstəricilərinə görə müqayisədə çox olan vergi daxilolmalarından biri də aksiz vergisi üzrə daxilolmalardır ki, bu 554,0 milyon manat nəzərdə tutulub, həmin ildən 36,0 milyon manat daha çoxdur. Qeyd edilən məbləğin 8,3 %i və ya 46,0 milyon manatı qeyri - neft sektorunun, 91,7 %-i və ya 508,0 milyon manatı neft sektorunun payına düşür.

2018-ci il üçün hüquqi şəxslərin əmlak vergisi üzrə daxilolmalar 2017-ci illə müqayisədə 4,0 milyon manat çoxdur, belə ki, ötən il bu sahə üzrə gəlir 182,0 milyon manat olmuşdur. Qeyd edilən məbləğin 29,7 %-i neft sektoruna, 70,3 %-i isə qeyri-neft sektoruna xərclənmişdir. Əmlak vergisi, cari ilin proqnozu ilə müqayisədə neft sektoruna 3,0 milyon manat, qeyri-neft sektoruna 1,0 milyon manat nəzərdə tutulmuşdur. Cari ildəki artımın əsas səbəbi öncəki illərlə

müqayisədə qeyri-neft və neft sektoru üzrə kapitala yönəldilmiş investisiyaların artımı və nəticədə əsas vəsaitlərin balansla götürülməsidir. Həmçinin, hesablamalarda 2017-ci ildən sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxslərin də əmlak vergisi ödəyiciləri olması proqnozlarda nəzərə alınmışdır.

Cədvəl 6. ksiz vergisi (2015-2018)

İllər	2015	2016	2017	2018
Cəmi:(mln.manatla)	564.2	532.2	518	554
Əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə	23.8	-5.7	-2.7	6.9
Qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	1.0	0.9	0.8	0.8
Vergilər Nazirliyinin xətti üzrə daxilolmalarda xüsusi çəkisi, %-lə	7.9	7.6	6.8	7.0

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.9-21]

Cədvəl 7. Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi.

	2015	2016	2017	2018
Cəmi:(mln.manatla)	148.2	174.6	178	182
Əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə	4.9	17.8	1.9	2.2
Qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	0.3	0.3	0.3	0.3
Vergilər Nazirliyinin xətti üzrə daxilolmalarda xüsusi çəkisi, %-lə	2.1	2.5	2.3	2.3

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.9-21]

2017-ci ilin proqnozu ilə müqayisədə, hüquqi şəxslərin torpaq vergisinə görə daxilolmaları eyni şəkildə qalaraq 50,0 milyon manat nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd

edilən məbləğin 30%-i neft sektorunun, 70%-i isə qeyri-neft sektorunun payına düşür.

Cari il üçün mədən vergisi üzrə daxilolmalar 136,0 milyon manat olaraq götürülmüşdür. Ötən il üçün bu proqnoz göstəricisi 22,5 % daha çoxdur. Qeyri-neft sektoru üçün həmin məbləğin 5,1 %-i və ya 7,0 milyon manatı, neft sektoru üçün isə 94,9 %-i və ya 129,0 milyon manatı ayrılmışdır. Nəzərə alsaq ki, mədən vergisi faydalı qazıntıların topdan satış qiymətinə tətbiq olunur və 2016-cı ilin dekabr ayından təbii qazın topdan satış qiymətində artım baş verib, bu səbəbdən də neft sektoru üzrə mədən vergisində artım gözlənilmişdir.

Cədvəl 8.

Mədən vergisi (2015-2018)

	2015	2016	2017	2018
Cəmi:(mln.manatla)	116.2	110.3	111	136
Əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə	0.0	-5.1	0.6	22.5
Qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	0.2	0.2	0.2	0.2
Vergilər Nazirliyinin xətti üzrə daxilolmalarda xüsusi çəkisi, %-lə	1.6	1.6	1.5	1.7

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.9-21]

Ötən illə müqayisədə, sadələşdirilmiş vergi üzrə daxilolmalar 380,0 milyon manat olaraq götürülmüşdür ki. bu göstəricidə 10,5 % artım olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklər sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin əhatə dairəsində artım olmasına və həmçinin vergi üzrə tutulan dövriyyənin məbləğində də artım ilə bağlıdır.

Son zamanların aparılan təhlilləri göstərir ki, büdcə gəlirlərinin ümumi cəminin 39.3 faizi və yaxud 7907.0 mln manatı, vergilər nazirliyinin xətti ilə olan daxilolmalar təşkil edir. Əgər nəzərə alsaq ki, Dövlət Neft Fondunun 2019-2021-

ci illərdə qeydə alınan daxil olmalarının önəmli dərəcədə azalması nəzərdə tutulub, o halda Vergilər nazirliyinin xətti ilə daxilolmalar artırılmalıdır. Bu artımı təmin etmək məqsədilə ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi lazımdır. Xüsusilə, azad rəqabət mexanizminin inkişaf etdirilməsi, dövlət-biznes münasibətlərində insan amilinin rolunun azaldılması ilə səmərəlilik, hesabatlılıq və şəffaflığın artırılması əsas istiqamət kimi götürülməlidir.

Cədvəl 9.

Sadələşdirilmiş vergi (2015-2018)

	2015	2016	2017	2018
Cəmi:(mln.manatla)	168.0	303.8	344.0	380.0
Əvvəlki ilə nisbətən artım, %-lə	9.5	80.8	13.2	10.5
Qeyri-neft ÜDM-də xüsusi çəkisi, %-lə	0.4	0.8	0.8	0.8
Vergilər Nazirliyinin xətti üzrə daxilolmalarda xüsusi çəkisi, %-lə	2.4	4.3	4.5	4.8

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.9-21]

2.3 Vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərinin formalaşmasına təsiri

Dövlətin büdcə siyasəti dedikdə, büdcə ilə bağlı gəlir və xərclərin, həmçinin büdcə kəsirinin idarəsi ilə bağlı dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər nəzərdə tutulur. Dövlətin büdcə siyasəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir, bir - birindən fərqli hakimiyyət orqanlarının büdcə prosesi sahəsində funksiyalarını və səlahiyyətlərini müəyyən edən başqa qanunvericilik aktları ilə ifadə olunur. Büdcə siyasətini yalnız büdcə prosesinə aid etmək olmaz. Büdcə siyasəti haqqında qanun

hər hansı dövlət hakimiyyəti orqanının büdcə prosesində yerinə yetirdiyi funksiyalarını dəqiq ifadə edir.

2017-ci ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 milyard 766,0 milyon manat proqnoza qarşı 16 milyard 516,7 milyon manat və ya proqnoz 98,5 faiz yerinə yetirilmişdir. Büdcənin xərcləri isə proqnoza nisbətən 98,1 faiz və yaxud 17 milyard 594,5 milyon manat icra olunmuşdur. 2017-ci ildə Neft Fondundan 6 milyard 100 milyon manat vəsait dövlət büdcəsinə transfer olunmuşdur ki, bu miqdar 2016-cı illə müqayisədə 1 milyard 515 milyon manatı və ya 19,9 faizi az olmuşdur .

Cədvəl 10.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri. (mln.manat)

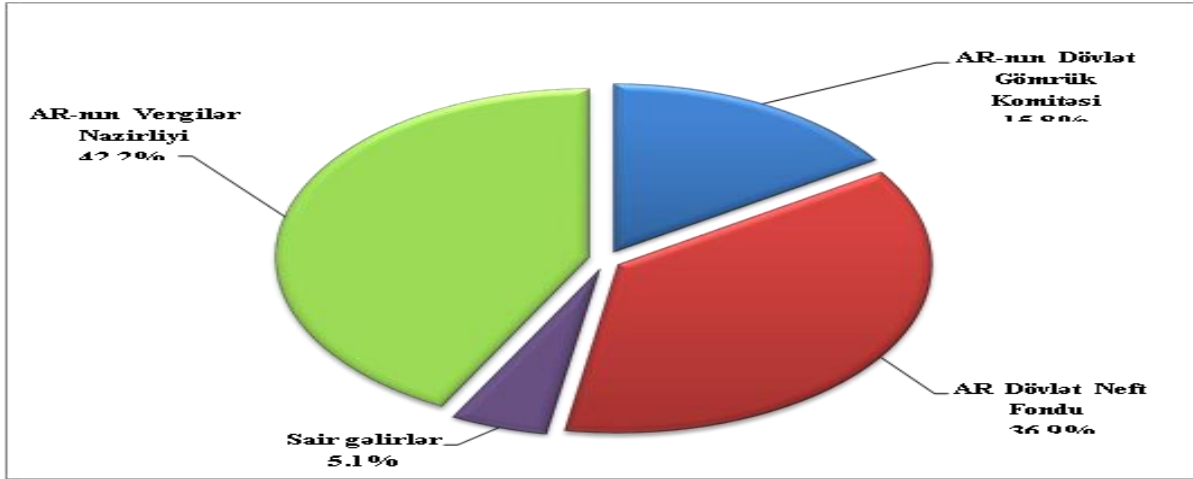
Göstəricilər (milyon manatla)	2016-cı il	2017-ci il			2016-cı illə müqayisə, faizlə
		Proqnoz	İcra	Faizlə	
GƏLİRLƏR	17 501,2	16 766,0	16 516,7	98,5	94,4
<i>o cümlədən</i>					
AR-nın Vergilər Nazirliyi	7 015,6	7 645,0	6 973,5	91,2	99,4
AR-nın Dövlət Gömrük Komitəsi	2 291,6	2 250,0	2 608,8	115,9	113,8
AR Dövlət Neft Fondu	7 615,0	6 100,0	6 100,0	100,0	80,1

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.9]

1-ci cədvəldə qeyd olunan məlumatlara görə büdcə daxilolmalarının strukturunda Neft Fondundan transferlərdə azalma müşahidə olunur. Əgər 2016-cı ildə Neft Fondundan transferlərin büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi 43,5 faiz idisə, 2017- ci ildə bu rəqəm 6,2 faiz bəndi azalaraq 36,9 faiz olmuşdur.

2017-ci il ərzində dövlət büdcəsinin cari xərclərə yönələn hissəsi 10 921,1 milyon manat və 62,1 faizi 5 153,5 milyon manatı və ya 29,3 faizi əsaslı xərclərə olmuşdur Dövlət borcuna və öhdəliklərinə ayrılan miqdar isə 1 513,6 milyon

manat və ya 8,6 faizi yönəldilmişdir. Dövlət büdcəsi xərclərinin 38,0 faizi və ya 6 690,8 milyon manatı sosial təyinatlı xərclərin yəni əməyin ödənişi fondu, təqaüd və sosial müavinətlər, dərman və ərzaq xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da 2016-cı illə müqayisədə 453,7 milyon manat və ya 7,3 faiz çoxdur.

Qrafik 1. 2017-ci il üzrə dövlət büdcəsində daxilolmaların strukturu

Cədvəl 11.

Dövlət büdcəsinin xərcləri barədə məlumat

Göstəricilər (milyon manatla)	2016-cı il	2017-ci il				2016-cı il ilə müqayisə	
		Proqnoz	İcra	Fərq		Məbləğl ə	Faizlə
				Məbləğl ə	Faizlə		
Xərclər	17 742,4	17 941,0	17 594,5	-346,5	98,1	-147,9	-0,8
Kəsir /Profisit	-241,2	-1 175,0	-1 077,8				

Mənbə: [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.21]

2017-ci ildə Vergilər Nazirliyinin rəhbərliyi ilə büdcəyə 7 milyard 645,0 milyon manat təxminə qarşı 6 milyard 973,5 milyon manat vəsaitin daxil olması təmin edilmiş, 91,2 faizinə isə əməl edilmişdir. Hesabat dövrü ərzində toplanılan vergilərin 5 milyard 189,5 milyon manatı və ya 74,4 faizi qeyri-neft sektorunun, 1 milyard 784,0 milyon manatı və ya 25,6 faizi isə neft sektorunun payına düşür.

Cədvəl 12.

Vergi daxilolmalarının icrası

İllər Göstəricilər	2016-cı il		2017-ci il		2018-ci il
	Proqnoz	İcra	Proqnoz	İcra	Proqnoz
CƏMİ	7 010,0	7 015,6	7 645,0	6 973,5	7 907,0
Neft sektoru	1 610,0	1610,1	1 840,0	¹ 784,0	1 880,0
DNŞ	1 240,0	1 252,4	1 365,0	1 317,5	1 380,0
PSA mənfəət	370,0	383,9	475,0	522,9	500,0
Qeyri-neft sektoru	5 400,0	5 405,5	5 805,0	5 189,5	6 027,0
Bakı şəhəri üzrə cəmi	4 813,1	4 875,1	5 206,1	4 653,6	5 403,8
ƏVI+ƏVD cəmi	586,9	600,8	598,9	626,3	623,2
2 saylı ƏVD	130,4	131,5	130,2	137,9	135,4
3 saylı ƏVI	41,1	41,5	44,1	48,7	46,7
4 saylı ƏVI	13,0	13,4	14,3	14,6	14,9
5 saylı ƏVI	54,2	59,7	58,6	61,1	59,9
6 saylı ƏVI	50,0	52,3	54,0	55,6	55,7
8 saylı ƏVI	46,0	47,2	46,5	47,1	48,2
9 saylı ƏVI	28,0	28,2	28,2	28,4	28,8
10 saylı ƏVI	21,6	21,8	23,0	23,1	25,6
11 saylı ƏVD	83,0	84,4	74,2	74,9	76,6
12 saylı ƏVD	63,1	63,6	63,5	69,0	66,4
13 saylı ƏVI	15,5	16,1	16,7	17,1	17,1
14 saylı ƏVI	40,8	41,1	45,6	48,8	47,9

Mənbə : [Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı., s.21]

Qeyri-neft sektoru üzrə daxilolmaların həcmi 2016-cı il ilə müqayisədə 4,0 faiz (216,0 milyon manat) azalmışdır. 2017-ci ildə vergi daxilolmalarının tədiyələr üzrə icrasını təhlil edərkən görmək olar ki, vergi daxilolmalarının toplamına əsasən ƏDV (27,2 faiz) və mənfəət vergisi (32,8 faiz) hesabına formalaşmışdır. Bununla yanaşı, digər tədiyələrdə, xüsusilə gəlir vergisi ümumi vergi daxilolmalarına da öz təsirini göstərmişdir.

Vergi daxilolmalarını iqtisadiyyat sahələri üzrə nəzərə alsaq, 2017-ci illə müqayisədə ən çox artım bank və sığorta, xidmət, tikinti və kənd təsərrüfatı sahələrində qeydə alınmışdır. Bu artım daha çox kənd təsərrüfatı sahəsində (48,1 faiz), bank və sığorta sahəsində (27,1 faiz) və xidmət sahəsində (18,3 faiz) nəzərə çarpmışdır.

III FƏSİL. Vergi daxilolmalarının planlaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi yolları

3.1. Ayri-ayrı vergi növləri üzrə vergi daxilolmalarının planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması istiqamətləri.

Eksponensial üsullardan istifadə etməklə vergi proqnozlaşdırılması.

Respublika çərçivəsində vergi daxilolmalarının səviyyəsini müəyyən etmək, vergi proqnozlaşdırılmasının dövlət büdcə potensialına göstərdiyi təsiri qiymətləndirmək, həmçinin optimal vergi rejiminin daxilolmalara təsirini müəyyənləşdirmək önəmli əhəmiyyət təşkil edir. Vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması ciddi və məsuliyyətli bir işdir, çünki bu iş ölkədə baş verən sosial, iqtisadi – siyasi proseslərin ciddi təhlili aparmağı, vergi qanunvericiliyi sahəsində hərtərəfli biliyə sahib olmağı tələb edir. Ancaq bu halda həm qarşıdakı dövrlər üçün vergi daxilolmalarının həcmi, həm də bu əsasda büdcənin zamanında və keyfiyyətli tərtib edilməsini təmin etmək mümkündür.

Trend asılılığının meydana gəlməsi üçün ən xırda kvadratlar üsulundan istifadə etdikcə dinamik sıranın elementləri eyni əhəmiyyətə malik informasiya yükü daşıyır və bu səbəbdən də zaman faktoru proqnozlaşdırma qiymətləri üçün heç bir məns kəsb etmir. Bu əksikliyin ortadan qaldırmaq üçün eyni üsulun müxtəlif vasitələrindən istifadə olunur. Belə üsullara misal olaraq adaptiv hamaralama, sürüşən orta qiymət, splayn-funksiyanın qurulması, sadə eksponensial hamaralama və başqa üsulları göstərmək olar.

Müxtəlif hamaralama üsulları verilən informasiyanın hesablanması, yəni müşahidə edilən qiymətlərin zamandan asılı müxtəlif çəkilərlə prosesə daxil edilməsinə əsaslanır. Çəki funksiyası vasitəsilə nəticədə meydana gələn qiymətlər, başlanğıcda olan qiymətlərə görə daha məqsədəuyğun olur və onlara daha çox çəki verilir.

Proqnozlaşdırmanın alqoritmi sadə eksponensial hamaralama üsulu ilə aşağıdakı kimi olur:

Nəzərdə tutaq ki, dinamik sıra aşağıdakı kimi verilmişdir.

$$\dots, x_{t-p}, x_{t-p+1}, \dots, x_{t-2}, x_{t-1}, x_t$$

Əgər parabolik çoxhədli üçün əmsallar a_0, a_1, a_2 kimi qeyd edilərsə zamanın $t-1$ olduğunda, göstərilən əmsallar aşağıdakı düsturlarla hesablanmalıdır:

$$a_0^{(t-1)} = 3 \cdot S_{t-1}^{(1)}(x) - 3 \cdot S_{t-1}^{(2)}(x) + S_{t-1}^{(3)}(x),$$

$$a_1^{(t-1)} = \frac{1-\beta}{2\beta^2} \cdot [(1+5\beta) \cdot S_{t-1}^{(1)}(x) - 2 \cdot (1+4\beta) \cdot S_{t-1}^{(2)}(x) + 3 \cdot (1+3\beta) \cdot S_{t-1}^{(3)}(x)],$$

$$a_2^{(t-1)} = \frac{(1-\beta)^2}{2\beta^2} \cdot [S_{t-1}^{(1)}(x) - 2 \cdot S_{t-1}^{(2)}(x) + S_{t-1}^{(3)}(x)],$$

burada β həqiqi ədəddir və $(0,1)$ intervalında dəyişir, $S^{(1)}, S^{(2)}, S^{(3)}$ isə eksponensial orta qiymətlərdir.

Eksponensial orta qiymətlər birinci, ikinci və başqaları olaraq qruplaşdırılır. Onların hesablanma düsturları isə aşağıda qeyd edildiyi kimidir.

$$S_0^{(1)} = (1-\beta) \cdot \sum_{i=0}^{\infty} \beta^i \cdot x_{-i},$$

$$S_0^{(2)} = (1-\beta) \cdot \sum_{i=0}^{\infty} \beta^i \cdot S_{-i}^{(1)}(x),$$

$$S_0^{(3)} = (1-\beta) \cdot \sum_{i=0}^{\infty} \beta^i \cdot S_{-i}^{(2)}(x),$$

.....

$$S_0^{(x)} = (1-\beta) \cdot \sum_{i=0}^{\infty} \beta^i \cdot S_{-i}^{(k-1)}(x),$$

Əmsallar üçün düsturlardan

$$S_{t-1}^{(1)}(x), S_{t-1}^{(2)}(x), S_{t-1}^{(3)}(x)$$

Olaq qiymətləndirilir, daha sonrasında isə Braunun əsas rekurrent düsturları ilə

$$S_t^{(1)}(x), S_t^{(2)}(x), S_t^{(3)}(x)$$

hesablanır.

Eksponensial orta qiymətlər çoxhədlinin t anında əmsallarını tapmağa imkan verir:

$$a_0^{(t)} = 3 \cdot S_t^{(1)}(x) - 3 \cdot S_t^{(2)}(x) + S_t^{(3)}(x),$$

$$a_1^{(t)} = \frac{1-\beta}{2\beta^2} \cdot [(1+5\beta) \cdot S_t^{(1)}(x) - 2 \cdot (1+4\beta) \cdot S_t^{(2)}(x) + 3 \cdot (1+3\beta) \cdot S_t^{(3)}(x)],$$

$$a_2^{(t)} = \frac{(1-\beta)^2}{2\beta^2} \cdot [S_t^{(1)}(x) - 2 \cdot S_t^{(2)}(x) + S_t^{(3)}(x)],$$

Nəzərə alsaq ki, dinamik sıra

$$x_{-r}, x_{-r+1}, x_{-r+2}, \dots, x_{-1}, x_0$$

şəklindədir və əldə etdiyimiz qiymətdən sol tərəfdəki bütün ədədlərin sıfırdır o zaman məlumdur ki,

$$a_0^{(-r-1)}=0, a_1^{(-r-1)}=0, a_2^{(-r-1)}=0.$$

Yuxarıda qeyd edilən alqoritmə görə

$$\dots, 0, 0, 0, x_{-r}$$

dinamik sırası üçün birinci olaraq $a_0^{(-r)}, a_1^{(-r)}, a_2^{(-r)}$ əmsalları, daha sonra isə

$$\dots, 0, 0, 0, x_{-r}, x_{-r+1}$$

ardıcılığı üçün isə $a_0^{(-r+1)}, a_1^{(-r+1)}, a_2^{(-r+1)}$ əmsalları tapılır və proses bu qayda ilə davam etdirilir.

Axırıncı etapda

$$-\dots, 0, 0, 0, x_{-r}, x_{-r+1}, \dots, x_{-1}, x_0$$

sırasına müvafiq $a_0^{(0)}, a_1^{(0)}, a_2^{(0)}$ əmsalları proqnoz qiymətlərini müəyyən etməyə şərait yaradır:

$$x_\tau = a_0^{(\tau)} + \tau \cdot a_1^{(\tau)} + \tau \cdot a_2^{(\tau)}, \quad (\tau = 1, 2, 3, \dots)$$

Eksponensial hamarlamanın başlanğıc şərti və hamarlama sabiti.

Eksponensial hamarlama hər addımda əvvəlki eksponensial orta qiymətin məlum olmasını tələb edir. Proses başlandıqı andan məlum S_0 qiyməti bəlli olmalıdır ki, sonrakı S_1 qiyməti də hesablasın. Əgər statistik məlumat hamarlama anına qədər məlumdursa, başlanğıc qiymət kimi göstəricilərin ədədi orta qiymətini qəbul etmək olar. Heç bir göstərici olmadığı halda, analoji proseslər haqqında informasiyadan istifadə edilir. Başlanğıc qiymət doğrudursa, o zaman α ədədini ($\alpha=1-\beta$) kiçik götürmək imkanı vardır. Əks təqdirdə α ədədini böyük götürülməlidir ki, ilkin qiymətin təsiri azalsın. Ancaq α -nın böyük qiymətləri S_t -nin dəyişməsi dispersiyasını artırır, digər halda isə mümkün qədər addımdan sonra α -nı dəyişmək, daha doğrusu onu artırmaq olar.

Hamarlama sabitinin seçilməsinə xüsusi önəm verilməli və mümkün qədər bu sabitin optimal qiymətinə yaxınlaşmaq lazımdır. Bunun üçün bəzən α ədədini (və ya β ədədini) 0 və 1 arasında dəyişiklik edərək müxtəlif variantlar alıb, sonra proqnoz qiymətlərini təhlil etmək gərəkdir. Bu tipli variantların aydınlaşdırılması müsbət nəticələr versə də effektiv hesab oluna bilməz. R.Braun öz tədqiqatları nəticəsində belə qərara gəlmişdir ki, α -nı 0,1-dən 0,3-ə qədər dəyişdirib optimal variant əldə edilməlidir. Ancaq bir çox mütəxəssislər həmin üsulu tətbiq etdikdən sonra iddanın doğru olmadığı qənaətinə gəlmişdilər.

Məlumdur ki, hamarlama sabitin müəyyənləşməsi proqnozlaşdırma dövründən də asılı olmalıdır. Bunu diqqətə almaq üçün verilən qiymətlərin orta müddətli anlayışı daxil edilir. Cari müşahidə müddəti 0, əvvəlki müşahidə müddəti 1 və s. olarsa, eksponensial hamarlamada k müddətli çəki $\alpha \beta^k$ olacaq və informasiyanın orta yaşı aşağıdakı düsturdan tapılacaq:

$$k = 0 \cdot \alpha + 1 \cdot \alpha \beta + 1 \cdot \alpha \beta^2 + \dots = \alpha \cdot \sum_{k=0}^{\infty} k \beta^k = \frac{\beta}{\alpha}$$

Nəticə olaraq, α nə qədər az olsa, informasiyanın orta müddəti bir o qədər çox olacaq. Qısa müddətli proqnozlar üçün α -ni böyük, uzunmüddətli proqnozlar üçün isə kiçik seçmək lazımdır.

Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, proqnozlaşdırmada orta kvadratik meylin minimum dəyəri

$$\alpha = \begin{cases} \frac{3S_1 - 1}{2S_1}, & \frac{1}{3} \leq S_1 \leq 1, \\ 0, & -1 \leq S_1 \leq \frac{1}{3} \end{cases}$$

Olduğu təqdirdə alınır, burada S_1 avtokorrelyasiya əmsəlidir.

Proqnoz səhvinin uyğun dispersiyası bu halda aşağıdakı kimi alınır:

$$\begin{cases} \frac{9S_1(1-S_1)}{(1+S_1)^2} \sigma_x^2, & \frac{1}{3} \leq S_1 \leq 1, \\ D_e = \sigma_x^2, & -1 \leq S_1 \leq \frac{1}{3} \end{cases}$$

Hamarlama sabitinin müəyyən edilməsi üçün tədqiqat özü də təhlil olunmalı və onun xüsusiyyətləri öyrənilməlidir.

Vergi yığımı göstəriciləri əsasında proqnozlaşdırma. Vergi yığımı zamanı ortaya çıxan artım adətən ümumi daxili məhsul artımı ilə müqayisə olunur, belə ki, əgər ümumi daxili məhsulda artım olarsa, oxşar tempə vergi yığımında da artım olmalıdır. Düzdür, ölkənin iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün mal mübadiləsi həcmnin artımı üçün bir sıra iqtisadi siyasi addımlar görülməlidir və mal dövriyyəsi artırılmalıdır. Ancaq ümumi daxili məhsulun artımı zamanı birinci növbədə, vergi yığımı artırılmalıdır ki, bu hökm bəzən doğru olmur. Vergi yalnız satış həcmnin artması ilə formalaşmır. Belə ki, hər şeydən öncə müəssisələrə daxil olan mənfəətin həcmindən və fiziki şəxslərin qazanlarından asılıdır. Bazar

iqtiadiyyatının formalaşma səviyyəsi isə onun əsas təkan qüvvəsi olan rəqabət və bazarın bölüşdürülməsi səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Bir sıra vəziyyətdə bu və ya digər firma ziyanə düşəcəyini bildiyi halda bazara sahib olmaq üçün malları çox aşağı qiymətə satır. Bu addım, ümumi daxili məhsulda artımla nəticələnsə də vergi daxilolmalarında dəyikliyə səbəb olmur.

Başqa bir nümunə olaraq göstərmək olar ki, texnologiya inkişaf etdikcə rəqabət güclənir, fəqət biznesə daxil olan gəlirin səviyyəsi aşağı düşür.

Əgər proqnozlaşdırma metodikasının müəyyən edilməsi müəyyən aspektdə hansı suallara cavab axtarılmasından asılıdırsa, başqa tərəfdən sabit olan informasiyanın etibarlılığından, təbiətindən və keyfiyyətindən asılıdır. Yəni əgər gəlirlərin paylanması nisbətən dayanıqlı xarakter daşıyarsa və sistemdə önəmli struktur dəyişiklikləri baş vermirsə o zaman dinamik sıralardan istifadə edilir.

Vergi yığımını göstəricilərini qiymətləndirmək üçün əsasən üç tip modeldən istifadə olunur:

1. Daxilolmaların qiymətləndirilməsi modeli.
2. Vergi siyasətinin təhlili modeli.
3. Daxilolmaların monitorinq modeli.

Daxilolmaların qiymətləndirilməsi modeli adətən mövcud qanunvericilik və normativlər çərçivəsində gələcək daxilolmalarının qiymətləndirilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Ay, kvartal və ya il anlayışları proqnozlaşdırma dövrü kimi qəbul olunur. Bu proqnozlaşdırma nəticəsində əldə edilmiş nəticə vergi siyasətinin təhlili modeli ilə hesablanmış qiymətlər vasitəsilə dəqiqləşdirilir.

Vergi siyasətinin təhlili modeli, vergi qanunvericiliyinin dəyişməsi nəticəsində büdcə gəlirlərinin və onların paylanmasına təsiri qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Başlanğıc informasiya kimi vergi bəyannamələri əsas götürülür. Mahiyyətcə, bu modellərin həyata keçməsi üçün vergi bazası haqqında real qiymətlər, məlumat və bəyannamə göstəriciləri dəqiq və məlum olmalıdır.

Daxilolmaların monitoring modeli, modellər daxilolmaların vaxtını və həcmi dəqiqləşdirməyə, ümumi daxili məhsulun artım və azalma səbəblərini aydınlaşdırmağa, proqnoz tapşırıqlarından kənarlaşmaları izah etməyə şərait yaradır.

Qeyd edilən statistik məlumatda elementlərin sayı azdır və bu səbəbdən sadə eksponensial üsuldan istifadə olunması düzgün nəticə verməyəcək. Məhz bu nəticəyə görə, digər üsullardan, yəni, klassik ən kiçik kvadratlar üsulundan istifadə daha məqsədə uyğundur. Əlavə olaraq, cədvəldə qeyd olunmuş informasiya əsasında digər ödənişlər və ümumi daxili məhsul ilə vergi üzrə daxilolmalar arasında münasibəti tədqiq etmək, dinamik sıranın $\frac{R}{S}$ təhlilini aparmaq olar.

3.2. Plan-proqnoz göstəricilərinin kənarlaşmasının müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması istiqamətləri

Vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması hər şeydən əvvəl vergi bazası və vergi potensialının doğru müəyyən edilməsindən asılıdır. Eyni zamanda **avtomatik** və **diskresion** effektləri ayırmaqla vergi bazası və vergi daxilolmaları arasında əlaqəni öyrənmək mümkündür. Avtomatik effekt dedikdə, vergi bazasının dəyişməsi ilə vergi daxilolmalarının həcmi dəyişməsi nəzərdə tutulur. Diskresion effekt də vergi daxilolmalarının dəyişməsinin ifadə edir, amma vergi sisteminin dəyişdirilməsi ilə, yəni, cari vergi dərəcələrinin və vergiyə cəlb edilmə əhatəsinin dəyişdirilməsi, yeni verginin daxil edilməsi ilə həyata keçirilir. Vergi bazası kimi makro səviyyədə (VB) ən çox Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM), Milli Hesablar Sistemi (MHS), Ümumi Əlavə Dəyər (ÜƏD) və Ümumi Milli Gəlir (ÜMG) göstəriciləri, iqtisadi fəaliyyət sahələrində və ya regionda məhsul satışı və istehsalının həcmi kimi çıxış edir.

Maliyyə potensialına proqnozlaşdırma nəticələrinin təsirinin qiymətləndirilməsi üsulları real olaraq vergi bazaları və onların xarakteristikaları əsas götürülərək hazırlanır. Belə ki, ilkin olaraq həmin göstəricilərin ekzogenlik üsuluna diqqət verilir ki, bunun vasitəsi ilə hesablanan vergi potensialı nəzərə alınır və

region öz vergi bazasına təsir göstərə bilmir. Bu, isə məqsədə uyğun hesab olunmur. Hər bir halda müəssisələr qanun çərçivəsində və yaxud qanun pozuntularına yol verməklə vergi öhdəliklərini minimal edib, müəyyən dərəcədə vergi bazalarını azalda bilirlər. Fəqət, qiymətləndirmə zamanı bu amil əsas götürülərək qurulursa, «geniş mənada» fiskal potensialdan danışmaq olar. Lakin region cəhətdən vergi bazasının hər bir ehtimalda hesablanması yəni doğru və ya yalnız müəyyənləşdirmək çətin prosesdir. Bu qiymətləndirmənin nəticələri çox mübahisəli olaraq qalmışdır. Fəqət, bununla yanaşı, reqressiya təhlilindən düzgün istifadə etməklə representativ vergi sistemi baxımından vergi potensialının «geniş mənada» dəyərləndirməsi istiqamətində önəmli addımlar atmaq imkanı yaranır. Bir halda ki, qiymətləndirmə üçün vergi xarakteristikalarının istifadəsi bilavasitə vergi bazalarının istifadəsindən önəmlidir. Belə vəziyyətdə isə, vergi potensialının təhrif etmə dərəcəsi, istifadə olunan göstəricilərin təhrif olunması imkanından asılı olacaq. Ancaq baza xarakteristikalarının istifadəsi də öz növbəsində bir çox məhdudiyyətlərə səbəb olur.

Məsələn, məhsulun ilkin buraxılış həcmi, gəlir göstəricisi müqayisədə daha rahat təhrif oluna bilər. Bu biri tərəfdən, əgər baza xarakteristikası üçün birinci göstəricidən (buraxılış həcmi) istifadə olunarsa, vergi potensialının qiymətləndirilməsi, müəssisə rəhbərlərinin vergilərin minimala endirməsinə mane olmayacaq. (və ya cüzi dərəcədə asılı olacaq). Bu halda, fiskal potensial daha məqsədəuyğun və ədalətli olacaq. Digər tərəfdən, vergilərin buraxılış payı, sahələr üzrə daha fərqlidir. Əgər bu dəyişikliklər obyektivdirsə, bu üsulla hesablanan vergi potensialı nisbətən daha «ədalətsiz olacaq».

Bu qiymətlər zaman faktorundan asılı olaraq qeyri-sabit dinamik sıra təşkil edir. Belə ki, dinamik sıra elementlərini bir müstəvi üzərində nöqtələrlə göstərsək və eyni nöqtələri düz xətt parçaları və yaxud hamar əyriylərlə birləşdirsək, dəyişmə təmayüllü diaqram formasını alacağıdır.

Proqnozlaşdırmanın ən sadə üsulu bu asılılığı ekstrapolyasiya etmək, yəni əvvəlki qaydada davam etdirməkdir. Lakin məsələ burasındadır ki, həm müşahidə olunan qiymətlər, həm də proqnoz nəticələri zamandan asılı olaraq, funksional

dəyişmir. Hər bir qiymətdə həm də təsadüfi amillərin təsiri nəzərə alınmalıdır. Asılılığın əvvəlki qaydaya uyğun davam etdirilməsi əslində alınan əyrinin hamarlanması, yəni trend funksiyasının müəyyən edilməsi deməkdir. Ən çox istifadə olunan funksiyalar aşağı tərtibli, yəni xətti, kvadratik və çox nadir hallarda üçüncü dərəcəli polinom şəklində qəbul edilən asılılıqlardır. Bu asılılıqların əmsalları ən kiçik kvadratlar üsulu adlanan üsul vasitəsilə təyin edilə bilər. Proqnozun dəqiqliyi müvafiq riyazi modelin baxılan prosesə adekvatlığından asılıdır. Təsadüfi amillərin prosesə təsiri güclü olduqda göstəricilərin gələcək dövr üçün davam etdirilməsi onların orta qiyməti və ya riyazi gözləməsi ilə əlaqədardır. Əgər qiymətlər sırasında heç bir qanunauyğunluq müşahidə edilmirsə, onda proqnoz olaraq, orta qiymət, artma və azalma müşahidə edilirsə, xətti ekstrapolyasiya aparmaqla bundan çox və ya az qiymət qəbul edilə bilər.

Bir qayda olaraq, proqnozlaşdırma üçün, dinamik sıra önəmli vasitələrdən biridir ki, bunun üçün də, əvvəlcə sıranın qrafiki qurulmalıdır. Qrafikin quruluşu təsadüfi prosesin bəzi qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarmağa şərait yaradır. Dayanıqlı trend asılılığının əlamətləri müəyyən sabit qiymət ətrafında dəyişim, artım və ya azalmadır. Ancaq elə ola bilər ki, qrafikdə heç bir aşkar asılılıq müəyyən edilməsin. Bu tipli qrafiklərin çox böyük qismi mövsümi xarakterlidir və bu kimi amillər aradan qaldırıldıqda, yəni dövrilik qanunauyğunluğu hamarlandığı zaman dayanıqlı trend funksiyası yarana bilər. Mövsümi xarakterli dinamik sıralar additiv və multiplikativ üsullarla hamarlaşdırılır. Additiv üsulda mövsümi amillər, nəzərdə tutulan qiymətlərdən kənarlaşdırılaraq, multiplikativ üsulun isə sıra elementlərinin mövsümi amillərə bölünərək tətbiq olunur.

Dinamik sıra elementlərinin sıralanmasında qanunauyğunluğun olmamasının, yəni kəmiyyətlərin təsadüfi xarakter daşmasının və ya funksional qanunauyğunluğun dəyişmə prosesində məlum olmasının aşkara çıxarılması verilən sıranın təhlili ilə mümkündür. Bu təhlil nəticəsində Herst göstəricisi təyin edilir və bunun nəticəsində prosesə təsadüfi amillərin təsir dərəcəsi müəyyən edilir.

Dinamik sıranın təhvil olunan hissəsi müəyyən staxostik prosesin bir xüsusi realizasiyası kimi baxıla bilər. Lakin, bu proses stasionar olduqda isə onu mənimsəmək daha asandır, çünki onun xüsusiyyətləri zamandan asılı şəkildə formalaşmır. Məsələn, onun sabit $\bar{x} = M(x_t)$ riyazi gözləməsi, sabit $D(k) = M[(x_t - \bar{x})^2] = \sigma_x^2$ dispersiyası, sabit avtokovariyası və avtokorrelyasiya əmsalı olur. x_t ilə ondan k vahid zaman intervalı ilə ayrılmış x_{t+k} arasında kovariasiya

$$R_{xx}(k) = \text{cov}(x_t, x_{t+k}) = M[(x_t - \bar{x})(x_{t+k} - \bar{x})]$$

düsturu ilə hesablanır və

$$R_{xx}(0) = \sigma_x^2 = \text{const}$$

olur.

Avtokorrelyasiya normallaşdırılmış avtokovariasiyadır:

$$\rho_k = \frac{M[(x_t - \bar{x})(x_{t+k} - \bar{x})]}{\sqrt{M[(x_t - \bar{x})^2]} \sqrt{M[(x_{t+k} - \bar{x})^2]}} = \frac{M[(x_t - \bar{x})(x_{t+k} - \bar{x})]}{\sigma_x^2}.$$

Burada avtokorrelyasiyanın k -c1 əmsalının

$$\rho_k = \frac{R_{xx}(k)}{R_{xx}(0)}, \quad (-1 \leq \rho_k \leq 1)$$

olduğu alınır.

Dinamik sıraların elementlərindən olan ξ_t kəmiyyəti təsadüfi olmayan, və ya təsadüfi funksiya və bu funksıların kombinasiyası, ε_t kəmiyyətidirsə sıfıra bərabər olan riyazi gözləməsi və sonlu dispersiyasılı kəmiyyət olar.

Təsadüfi sayılmayan trend asılılığı,

$$\xi_t = a_1 + a_2 t + a_3 t^2$$

T anında onu hesablamaq üçün kvadratik funksiyası kimi yazılması vacibdir. Bu isə təsadüfi dəyişəndən asılıdır. Məsələn,

$$\xi_t = \xi_{t-1} + u_t$$

qəbul etsək,

$$\xi_t = \xi_0 + \sum_{i=1}^t u_i$$

Kimi yazıla bilər, burada u_t - təsadüfi dəyişən, ξ_0 - başlanğıc qiymətdir.

Zamandan asılı sıranın ξ_t və ε_t komponentlər nəzəri kəmiyyətlər olduğu üçün onlar ayrı-ayrılıqda müşahidə olunmur. Dinamik sıranın təhlili üçün, bu kəmiyyətlərin ayrılması önəmli addım təşkil edir.

Xətti funksiya ən çox istifadə olunan trend asılılığıdır. Ekstrapolyasiya nəticəsində bu funksiyanı qurmaq, proqnoz qiymətlərini hesablamağa şərait yaradır.

Ən kiçik kvadratlar üsulundan və bu üsulun ümumiləşdirilməsi olan digər üsullardan istifadə etməklə xətti

$$y = a_0 t + b_0$$

asılılığının əmsallarını tapa bilərik.

Əgər sadə eksponensial hamarlama üsulunu tətbiq olunarsa,

$$a_0 = (1 - \beta^2)\varphi_1 - (1 - \beta)^2\varphi_2,$$

$$b_0 = \frac{(1 - \beta)^2}{\beta} [\beta\varphi_1 - (1 - \beta)\varphi_2]$$

düsturları meydana gəlir ki, buradaki β – hamarlama parametridir, φ_1 və φ_2 isə aşağıdakı ifadələrdən hesablanır:

$$\varphi_1 = \sum_{i=0}^N \beta^i X_{T-i},$$

$$\varphi_2 = \sum_{i=1}^N i\beta^i X_{T-i}$$

Burada dinamik sıranın elementlərinin sayı sonlu qəbul edilərsə,

$$a_0 = \frac{1 - \beta}{\psi} \cdot \{(1 - \beta)(\beta - \mu_1)\varphi_2 - [\beta(1 + \beta) - \mu_2] \cdot \varphi_1\}$$

$$b_0 = \frac{(1 - \beta)^2}{\psi} [(1 - \beta)(1 - \beta^{N+1})\varphi_2 - (\beta - \mu_1)\varphi_1]$$

əldə edilər, bu zaman

$$\mu_1 = \beta^{N+1}(1 + N - N\beta),$$

$$\mu_2 = \beta^{N+1}[(1 + N)^2 + \beta(1 - 2N - 2N^2) + N^2\beta^2],$$

$$\psi = (\beta - \mu_1)^2 - (1 - \beta^{N+1})[\beta(1 + \beta) - \mu_2]$$

Dinamik sıralar müəyyən olunmuş zaman intervalında ciddi dəyişimə məruz qalmadığı üçün həmin intervalda kvadratik, xətti və başqa polinomlardan istifadə məsələni lazımsız surətdə mürəkkəbləşdirir. Bu səbəbdən də bu kimi hallarda proqnozlaşdırma aparmaq üçün sıfır tərtibli adaptiv polinomial model daha məqsədəuyğundur. Bu halda, məsələn eksponensial orta qiymət kimi, sadə eksponensial hamaralama üsulu proqnoz olaraq qəbul edilir:

$$x_t(T) = a_{1,T} = S_T.$$

Hamarlama üsullarının bir çox standart daxil olma sellərinə reaksiyası modellərin uyum xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

Bu, həm müəyyən edilmiş xəta funksional trend asılılığının təhlili, həm də nöqtəvi proqnozun xətti qiymətləri və eksponensial üçün önəmli məlumatdır.

Vergi proqnozlaşdırmasının özəyində sosial – iqtisadi inkişafın kompleks proqramı durur ki, bu da əsas makroiqtisadi göstəricilərin dəyişməsi dinamikasını müəyyənləşdirir. Bunu əsas götürərək, qeyd etmək olar ki, vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması yalnız vergitutma bazaları və tərkib elementlərini deyil, həmçinin vergi daxilolmalarının həcmi də əhatə etməlidir. Qeyd olunmuş bu amillər, qiymətlər indeksi, vergilərin həcmi müəyyən edən təsərrüfat sahələrinin istehsal həcm dinamikaları, əməyin ödəniş səviyyəsi, müəssisələrin tərkibinin keyfiyyət və kəmiyyət dəyişməsi və s.-dir.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlumdur ki, əslində vergi qanunvericiliyi hər ay dəyişikliyə məruz qalır. Bu situasiyada proqnozlaşdırma modellərində fərqli çəki funksiyasının qiymətlərinin mövcud qanunauyğunluqla dəyişdiyini düşünmək əslində yanlışdır və bu səbəbdən ən yaxşı variant dinamik sıranın bütün elementinə ayrıca çəki (vəzn) qiyməti vermək ola bilərdi.

Bu halda proqnozlaşdırma üsullarının tətbiqi zamanı əlavə çətinliklər yaranmır. Hesablama sxemində isə elə bir dəyişiklik olmur. Əsas problem tək çəki qiymətinin müəyyənləşdirilməsi və bu, proqnozlaşdırmada problem olaraq qalmaqdadır.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlumdur ki, əslində vergi qanunvericiliyi hər ay dəyişikliyə məruz qalır. Bu situasiyada proqnozlaşdırma modellərində fərqli çəki funksiyasının qiymətlərinin mövcud qanunauyğunluqla dəyişdiyini düşünmək əslində yanlışdır və bu səbəbdən ən yaxşı variant dinamik sıranın bütün elementinə ayrıca çəki (vəzn) qiyməti vermək ola bilərdi.

Bu halda proqnozlaşdırma üsullarının tətbiqi zamanı əlavə çətinliklər yaranmır. Hesablama sxemində isə elə bir dəyişiklik olmur. Əsas problem tək çəki qiymətinin müəyyənləşdirilməsi və bu, proqnozlaşdırmada problem olaraq qalmaqdadır.

NƏTİCƏ

Hər bir fiziki şəxs vergi ödəyicisi olaraq vergi planlaşdırılması sahəsində adətən müstəqil fəaliyyət aparmalıdır. Müəssisə və təşkilatlarda isə bu işlər işləri həmin şirkətlərin struktur bölmələri, yəni mühasibatlıq, hüquqşünas və plan iqtisad şöbələri tərəfindən həyata keçirilir və yaxud bu işlə məşğul olan şirkətlərə etibar edilə bilər.

Vergi planlaşdırması, sahibkarlıq fəaliyyəti nəzdində və mövcud vergi qanunvericiliyi çərçivəsində, vergi yükünün azaldılması məqsədilə fəaliyyətin hüquqi formalarının optimal quruluşunun seçilməsi deməkdir.

Vergi planlaşdırmasının ilkin mərhələsində ictimai maraqlara müsbət təsir göstərəcək amilləri nəzərə almaq lazımdır. Bu baxımdan, vergi planlaşdırma üsullarından əvvəl ictimai fayda təmin edəcək amillər vurğulanmalıdır. Vergi planlamasında hansı üsuldən istifadə edildiyi, sosial faydasız vergi planlaması, vaxt və rifah halının itirilməsinə səbəb olur. Bu nöqtəyi – nəzərdən, ilk növbədə, vergi planlaşdırma mövzusu nəzəriyyə baxımından həyata keçirilir. Daha sonra dövlət və müəssisələr vergi planlamasında araşdırılır. Bundan əlavə, ictimaiyyətin vergi cəzası altında nəzərdə tutduğu və müəssisələrin istifadə etdiyi üsullar bu çərçivədə müzakirə edilir. Digər tərəfdən ictimaiyyətin maraqlarının hüquqi və iqtisadi cəhətlərini ətraflı müzakirə edilir.

Yaxşı bir vergi sistemi yaxşı vergi planlamasını təmin etmək üçün tərtib edilməlidir. Bu baxımdan, yaxşı bir vergi sistemi xüsusi xüsusiyyətlərə sahib olmalıdır. Yaxşı bir vergi sisteminin xüsusiyyətləri bunlardır:

- Bərabərlik: Vergi sistemində bərabərlik prinsipi maliyyə qüvvəsi prinsipidir. Bu prinsipə əsasən, vergi yükünün paylanması vergi ödəyicilərinin maliyyə gücünə mütənasib olmalıdır.
- Səmərəlilik: Vergi növü iqtisadiyyatda məhdud resursların səmərəli şəkildə yayılmasını təşviq etməlidir.

- Sadəlik: Sadə bir vergi sistemi üçün uyğunluq və idarəetmə xərcləri minimuma endirilməlidir.

Ölkəmiz üçün yeni və çətin tətbiq olunan sahə olmasına baxmayaraq hazırlanmış “Transfert qiymətlərinin vergiyə cəlb edilməsi haqqında” qanun layihəsinin qəbul edilməsi günün reallıqları baxımından məqsədə uyğundur. Heç şübhəsiz vergitutma sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq, beynəlxalq vergidən yayınma ilə mübarizə, transfert qiymətləri, transsərhəd əməliyyatların vergiyə cəlb edilməsi, vergilərin toplanmasına yardım, məlumat mübadiləsi, qarşılıqlı razılaşma prosedurları aktual məsələlərdir. Bu səbəbdən, bu münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi olduqca zəruridir.

Vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması hər şeydən əvvəl vergi bazası və vergi potensialının doğru müəyyən edilməsindən asılıdır. Eyni zamanda avtomatik və diskresion effektləri ayırmaqla vergi bazası və vergi daxilolmaları arasında əlaqəni öyrənmək mümkündür. Avtomatik effekt dedikdə, vergi bazasının dəyişməsi ilə vergi daxilolmalarının həcmində dəyişməsi nəzərdə tutulur. Diskresion effekt də vergi daxilolmalarının dəyişməsinin ifadə edir, amma vergi sisteminin dəyişdirilməsi ilə, yəni, cari vergi dərəcələrinin və vergiyə cəlb edilmə əhatəsinin dəyişdirilməsi, yeni verginin daxil edilməsi ilə həyata keçirilir.

Bütün başqa iqtisadi proseslərdə olduğu kimi büdcəyə vergi daxilolmalarının zamandan asılı dəyişməsində də proqnozlaşdırmanın əsas prinsipləri sistemlilik, uzlaşma, variantlılıq, kəsilməzlik, adekvatlıq və effektivlik hesab olunur.

Proqnozlaşdırmanın ən geniş yayılmış metodları isə - modelləşdirmə, analogiya, ekspert qiymətləndirməsi, normativ hesablamalar, ekstrapolyasiya hesab olunur. Respublikamızın vergi siyasətində əsas istiqamət vergi yükünün azaldılması yönündədir. Buna nail olmaq üçün isə ilk növbədə səmərəli vergi şəraiti yaradılmalıdır. Son zamanlarda cənab İlham Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu siyasətin nəticəsidir ki, hazırda ölkəmizdə vergi sistemi beynəlxalq standartlara cavab verir. Xüsusilə də bu günlərdə ölkəmizdə qanunvericilik

bazasının təkmilləşdirilməsi, əlverişli vergi mühitinin yaradılması, önəmli işlər görülmüşdür. Aparılan araşdırmalardan da çıxan nəticələr göstərir ki, respublikamızda həyata keçirilən son islahatlar dünya standartlarına uyğun şəkildədir. Fikrimcə, vergi sistemimizdə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi əsas götürülərək vergi islahatların keçirilməsi təklif olunmalıdır. Bu islahatlar aşağıdakı prinsiplər üzrə aparıla bilər: Birinci növbədə düşünürəm ki, vergi islahatları çərçivəsində nağdsız ödənişlərin həcmi genişləndirilməsi olmalıdır. Çünki bu vəziyyətdə vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması mümkün ola bilər. Bundan əlavə, sənayenin davamlı inkişafının təmin edilməsi və sənaye məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi də önəmli islahatlardan biridir. Fikrimcə, bu sahədə vergi güzəştlərinin tətbiqi müsbət effekt verəcəkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının 2017- 2018 ci il Dövlət Büdcəsi haqqında qanunu
2. Abdullah Burhan Bahçe Vergi Planlaması 2017
3. Azərbaycan Respublikasının 2018-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrinin təqdimatı, (2017). Bakı.
4. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi haqqında qanunu. (2017),
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir).
6. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı 2008.
7. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi (2017)
8. Bədəlov Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. Büdcə sistemi. Bakı, 2003
9. Ələkbərov Ə.Ə. Azərbaycan Dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu. Bakı, 2005
10. Əliyev S. (2017). Manatın devalvasiyasının biznesə mənfi təsirinin azaldılmasında dövlət siyasəti.
11. Əyyubov V. “Büdcə və Vergi Sistemi” // Bakı 2004
12. Həsənlı Y. Rasim Həsənov “İqtisadi tədqiqatlarda riyazi üsulların tətbiqi”,
13. Kəlbiyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Bakı, Elm, 2005
14. Quliyev F. “Vergi Sisteminin Effektiv sahibkarlıq Fəaliyyətinə Təsiri”
15. Məmmədov F, Musayev A, Sadıqov M., “Vergilər və Vergitutma” // Bakı 2010
16. Musayev A. “Vergi İnzibatçılığı və onun mahiyyəti” // Vergilər qəzeti,
17. N.Y. Qlubkova Налоговое планирование 2008
18. Rzayev P. “Vergi Planlaşdırılmasının Vergi Daxilolmalarına Təsiri Xüsusiyyətləri” / Azərbaycanın Vergi Jurnalı, 2014
19. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti, Bakı, 2007

20. Rzayev Z.H. Vergi menecmenti. Dərslir. Bakı, 2007.
21. Rzayev Z.H. Vergi planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması, Bakı, 2011
22. S.Vəlizadə. Azərbaycanın müasir vergi sisteminin formalaşması istiqamətində aparılan islahatlar, onların nəticələri // Bakı 2010
23. Vergilər Nazirliyi icmal . (2016).
24. Vəliyev Z, Büdcə sistemi . Bakı 2012
25. Vəliyev Z. Dövlət Büdcəsi (s. 40–112). Bakı 2006.
26. www.maliyye.gov.az
27. www.taxes.gov.az
28. “Yaşıl dəhliz” layihəsi [http://www.taxes.gov.az/modul.php?name = metbuat&bolme = pressreliz&pid=1355&lang=\)](http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=metbuat&bolme=pressreliz&pid=1355&lang=)

Xarici dildə

1. Bird, R.M. (2015). Improving Tax Administration in Developing Countries. Journal of Tax Administration, 1(1), 23-45.
 2. Crude oil prices down sharply in fourth quarter of 2014. (2015, January
 3. Hyman , D. (2010). Introduction to Government Finance. In Public Finance (pp. 412–443). US:South-Western Cengage Learning.
 4. İnternational Tax planning and prevention of Abuse. Lue de Broe.Belgium.2007
 5. Irakli Ksovreli “Aggressive Tax Planning – Challenge of the Digital Era” master thesis 2015
 6. Keith. R. Fevurly “Plan Your Financial Future” 2013
-
1. Kaşın.V.A Налоговое планирование 2001
 2. Qoroqova.N.A Налоговый менеджмент в организациях 2014
 3. Барулин, С.В. Налоговый менеджмент : учеб. пособие / С.В. Барулин.
 4. Веснин В.Р. “Менеджмент”. М. 2005.
 5. Владимирова Л.П. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. М. 2005

6. Герчикова И.Н. “Менеджмент”. М. 2005.
7. Е.С.Вылкова, М.В.Романовский. Налоговое планирование 2011
8. И.С. Большухина Налоговое планирование 2011

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji Plan1.....	33
Cədvəl 2. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi xətti üzrə təmin edilən büdcə daxilolmaları (mln manatla).....	37
Cədvəl 3. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi.....	38
Cədvəl 4. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi :(mln.manat).....	39
Cədvəl 5. Əlavə dəyər vergisi (2015-2018).....	40
Cədvəl 6. Aksiz vergisi (2015-2018).....	40
Cədvəl 7. Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi.....	41
Cədvəl 8. Mədən vergisi (2015-2018).....	42
Cədvəl 9. Sadələşdirilmiş vergi (2015-2018).....	42
Cədvəl 10. Dövlət büdcəsinin gəlirləri. (mln.manat).....	44
Cədvəl 11. Dövlət büdcəsinin xərcləri barədə məlumat.....	45
Cədvəl 12. Vergi daxilolmalarının icrası.....	46

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. 2017-ci il üzrə dövlət büdcəsində daxilolmaların strukturu.....	44
---	----